

ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՁԵԿՈՒՅՑ

ԵՐԵՎԱՆ - 2007

Հեղինակների կողմից

Հայաստանում, արդեն մի քանի տարի, մանկական աշխատանքը մասնագետների մտահոգության առարկա է: Կյանքի դժվարին իրավիճակներում հայտնված երեխաների հիմնախնդիրներով զբաղվող զանազան պետական և ոչ պետական կառույցներ, հասարակական կազմակերպություններ, իրենց փորձից ելնելով, երևույթի վերաբերյալ տարբեր պատկերացումներ ունեն: Մանկական աշխատանքի երևույթի մասին գիտական և ամբողջական պատկերացում ունենալու անհրաժեշտությունը վաղուց արդեն հասունացած խնդիր է երկրում:

Շնորհիվ ՄԱԿ-ի Մանկական Հիմնադրամի տրամադրած միջոցների, այդ խնդրի լուծումը հնարավոր դարձավ սույն հետազոտության տեսքով: Այդ կապակցությամբ հեղինակներն իրենց խորին երախտագիտությունն են հայտնում Հիմնադրամին:

Հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում հետազոտության կազմակերպման համար ստեղծված աշխատանքային խմբի բոլոր անդամներին, հատկապես տիկ. Նաիրա Ավետիսյանին (ՄԱԿ-ի Մանկական Հիմնադրամ)՝ ցուցաբերած բազմաբնույթ աջակցության և արժեքավոր խորհուրդների համար:

Երախտիքի խոսք

Մանկական աշխատանքի երևույթը տարածված է ողջ աշխարհում: Գրեթե բոլոր երկրներում այն համարվում է անընդունելի, քանի որ հակասում է երեխաների և ամբողջ հասարակության շահերին: Ուստի ամենուրեք ջանքեր են գործադրվում երևույթը՝ եթե ոչ վերացնելու, ապա զոնե մեղմելու համար: Բարեբախտաբար, Հայաստանն այն երկրների թվում չէ, որոնք մանկական աշխատանքի տարածվածության տեսակետից բարձր ցուցանիշներ ունեն, սակայն, այնուամենայնիվ երևույթն առկա է նաև մեր երկրում: Անչափահաս անդամներ ունեցող ընտանիքների սոցիալական անապահովությունը, աղքատությունը և այլ գործոններ ստիպում են շատ երեխաների աշխատանքի անցնել ավելի վաղ տարիքում (հաճախ օրենքին հակասող պայմաններով), քան ընդունված է հասարակության մեջ:

Երեխաների սոցիալական պաշտպանության երաշխիքների ստեղծումը յուրաքանչյուր երկրի համար առաջնահերթ խնդիր է: Հայաստանում, երեխաների պաշտպանության ոլորտում ընթացող արդի բուռն բարեփոխումների շրջանում երեխաների աշխատանքի հիմնախնդրի ուսումնասիրությունը շատ արդիական է, որովհետև անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպիսի՞ տարածվածություն և դրսևորման ձևեր ունի մանկական աշխատանքը մեր երկրում, ինչպիսի՞ն է աշխատող երեխաների «պատկերը» սեռի, տարիքի, բնակավայրի, ընտանիքի կարգավիճակի, կրթության և առանցքային այլ փոփոխականների տեսանկյունից: Վերջապես, որո՞նք են երեխաների վաղ աշխատելու դրդապատճառները, և ինչպե՞ս է ազդում երեխայի աշխատելու փաստը իր մանկության և հետագա կյանքի վրա:

Վերջնական զեկույցը, որն, ըստ էության, ամփոփում է վերը նշված և մի շարք այլ երևույթների միջև պատճառահետևանքային կապերի վերլուծությունը, պարունակում է երևույթի կանխարգելման, վաղ միջամտության և ազդեցության մեղմման համար անհրաժեշտ օրենսդրական, ընթացակարգային, ինչպես նաև հասարակական ընկալման փոփոխությունների վերաբերյալ մի շարք առաջարկություններ: Կարծում են, որ սա շատ արժեքավոր նյութ է բարեփոխումների այն բուռն գործընթացների շրջանում, որոնք երեխաների պաշտպանության ոլորտում որդեգրել է մեր պետությունը: Մանկական աշխատանքի երևույթի և նրա միտումների վերաբերյալ հավաստի տվյալների տիրապետումը հնարավորություն կտա կառավարելի դարձնել իրավիճակը, մեղմել դրա բացասական ազդեցությունը երեխաների կյանքի որակի վրա:

Ցանկանում եմ խորին շնորհակալություն հայտնել բոլոր այն մասնագետներին, մարդկանց, կազմակերպություններին, ովքեր աջակցել են այս կարևոր հետազոտության իրականացմանը:

ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարար՝ Ա. Վարդանյան

Օգտագործված հապավումներ

1. **ՀԿ-** Հասարակական կազմակերպություն
2. **ԵԻՊԲ-** Երեխայի իրավունքի պաշտպանության բաժին
3. **ԱՏ-** Աշխատանքի տեսչություն
4. **ԶՏԿ-** Զբաղվածության տարածքային կենտրոն
5. **ԱՍՀՆ-** Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն
6. **ՏԻՄ-** Տեղական ինքնակառավարման մարմին
7. **ԽՀՀ-** Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողով
8. **ԱԳԲ-** Անչափահասների գործերով բաժանմունք
9. **ՍԾՏԳ-**Սոցիալական ծառայության տարածքային գործակալություն
10. **ԱՎԾ-** Ազգային վիճակագրական ծառայություն

Համառոտ ամփոփում

Հետազոտության նպատակը. Երեխաների աշխատանքային շահագործման խնդիրը, թեև ոչ այնքան ցայտուն, սակայն գոյություն ունի նաև խորհրդային տարիներին: Հետխորհրդային Հայաստանում այն հատկապես սրվեց զանգվածային աղքատության ու թշվառության, ինչպես նաև տնտեսվարման ձևի փոփոխության հետևանքով: Հողի սեփականաշնորհումը գյուղական ընտանիքներին ստիպեց նորից վերստանձնել արտադրական գործառույթը, որի իրագործումը դրամական կապիտալի բացակայության պայմաններում նրանց ստիպեց անխնա ներգրավել ընտանիքի բոլոր անդամներին, այդ թվում և երեխաներին:

Երեխաներն արագորեն ներառվեցին աշխատաշուկա՝ կարիքից դրդված, և սկսեցին շահագործվել որպես էժան աշխատուժ, սակայն երևույթի բնույթի և տարածվածության վերաբերյալ տեղեկատվությունը շատ աղքատիկ է. նախ՝ աշխատանքների հաշվառման գործող ընթացակարգը չի ներառում անչափահասներին, երկրորդ՝ աշխատաշուկայում հաշվառումը, դժվարացած է սովերային երևույթների պատճառով, և երրորդը՝ երեխաների դեպքում գործատուներն աշխատում են թաքցնել երևույթը՝ խուսափելով այն լրացուցիչ պարտավորություններից, որոնք նախատեսված են գործատուների համար երեխաների աշխատուժը շահագործելու դեպքում:

Սույն հետազոտությունը մի փորձ է՝ ուսումնասիրելու երեխաների աշխատանքային շահագործման երևույթը Հայաստանում, գնահատելու դրա տարածվածության աստիճանը և զարգացման միտումները:

Հետազոտության արդյունքները

Երեխաների աշխատանքը: Ուսումնասիրվել են 1066 տնային տնտեսություններ, որոնցից 65-ում հայտնաբերվել է առնվազն 1 աշխատող երեխա, որոշ տնտեսություններում՝ մեկից ավելին, աշխատող երեխաների ընդհանուր թիվը կազմել է 71: Այսպիսով, ընտրանքային համախմբության (1066 տնտեսություն) մեջ գտնվող բոլոր երեխաների (2032) խմբում հետազոտման օրվան նախորդող շաբաթվա ընթացքում աշխատանք ունեցողների թիվը կազմել է 3.6%, վերջին մեկ տարվա ընթացքում աշխատանք է ունեցել բոլոր երեխաների 4,7%-ը: Այսպիսով, 5% սխալվելու

հավանականությամբ կարելի է պնդել, որ մեկ տարվա կտրվածքով 7-18 տարեկան (18-ը չլրացած) երեխաների 4,7%-ը վարձու աշխատանք է կատարում կամ այդ տարիքի երեխաներ ունեցող տնտեսությունների 6,1%-ում կարելի է հանդիպել վարձու աշխատող առնվազն 1 երեխայի: Ընդ որում, աշխատող երեխաների 1,4%-ը կազմում են 7-10 տարեկան (չլրացած) երեխաները, 28.2% -ը՝ 10-14 (չլրացած) և 70.4%-ը՝ 14-18 (չլրացած) տարեկանները: Սա նշանակում է, որ աշխատող երեխաների մոտ մեկ երրորդը աշխատանքային օրենսդրությամբ թույլատրելի տարիքից ցածր տարիքի է:

Աշխատող երեխաներն ըստ սեռի բաշխվում են այսպես՝ տղաներ 84.5%, աղջիկներ՝ 15.5%: Ղրանք միայն այն երեխաներն են, ովքեր ունեն գործատու կամ աշխատանքի դիմաց վճարվել են: Այս թվի մեջ չեն մտնում այն երեխաները, ովքեր աշխատում են տնային տնտեսության սեփական տնտեսությունում (ֆերմա, հողամաս և այլն) և կամ զբաղված են մեծերի հետ միասին (կամ առանց) տնայնագործությամբ: Երեխաների մոտավորապես 73,7%-ն ամեն օր մասնակցում է տնային տնտեսության աշխատանքներին, նրանց կեսը արտադրական բնույթի գործողություններ է իրականացնում, մնացածը՝ հաճախակի. նրանք օրվա ընթացքում փոխարինում են չափահասներին վաճառասեղանի հետևում, նրանց հետ մթերքը տանում են շուկա, մասնակցում աշխատանքների, որոնց վերջնական նպատակը դրամի ստացումն է: Որոշ վերապահումներով տնային տնտեսությունում երեխաների զբաղվածությունը նույնպես կարելի է դասել վարձու աշխատանքների թվին: Մանավանդ, երբ երեխաների մոտ 17 %-ն ամբողջ օրն է զբաղված, 24 %-ն առավոտյան, երբ դպրոցի ժամանակն է: Հարցվողների ճնշող մեծամասնության կարծիքով, աշխատանքը տնային տնտեսությունում կարևոր դաստիարակչական նշանակություն ունի:

Երեխաների 2,6 %-ը կրթությունից դուրս է մնացել աշխատանքի պատճառով, իսկ երեխաների 5,1 %-ն ունի մեկ ամիս և ավելի բացակայություններ:

Գյուղատնտեսության ոլորտում զբաղված երեխաների թիվը կազմել է աշխատող երեխաների 31.9%, որից տղաներ՝ 67.1% և աղջիկներ՝ 32.9% , դրան հաջորդում են առևտուրը և շինարարությունը: Ըստ հարցման արդյունքների, աշխատող երեխաների 1/3-ը նոր է սկսել իր աշխատանքային գործունեությունը, նույնքանն էլ մեկ տարուց ավելի աշխատանքային փորձ ունի: Աշխատող երեխաների ընդամենը 19,7 % ունի մշտական աշխատանք, մնացածի աշխատանքը սեզոնային է կամ՝ պատահական:

Հարցմանը նախորդող շաբաթվա ընթացքում վարձու աշխատանք

կատարած երեխաների 93 %-ը նման աշխատանք կատարել է նաև վերջին 12 ամիսների ընթացքում: Ռա նշանակում է, որ աշխատաշուկա ներառված երեխաների ճնշող մեծամասնության համար աշխատանքը հիմնական զբաղմունք է: Ավելին, հարցման պահին չաշխատող երեխաների մի մասը՝ 1,3%-ը, վերջին մեկ տարվա կտրվածքով նույնպես ունեցել է աշխատանք:

Ըստ մարզերի, աշխատող երեխաները առավել մեծ թիվ են կազմում Շիրակում՝ 15.6, Արմավիրում՝ 12.8%-ը, Սյունիքում՝ 11.8%-ը և Արարատում՝ 9.7%-ը, իսկ մնացած մարզերում 5-5,5 %: Երևանում այդ թիվը կազմել է 3 %:

Աշխատանքի ոլորտները: Երեխաների վարձու աշխատանքն իրականացնում է տարբեր ոլորտներում: Այդ ոլորտներն են՝ գյուղատնտեսություն, անասնապահություն, շինարարություն, արդյունաբերություն, առևտուր, սպասարկում և այլն: Նրանք աշխատում են տարբեր միջավայրերում՝ սկսած սեփական բնակարանից (որը ռիսկի տեսանկյունից ամենաապահովն է թվում), վերջացրած փողոցով (որն ամենառիսկայինն է): Երեխաների աշխատանքը կատարվում է ֆորմալացված (արտադրամասում, շինարարության մեջ և այլն) և ոչ ֆորմալացված միջավայրերում (իրենց կամ ուրիշի տանը, դաշտում, այգում, փողոցում և այլն): Եթե ֆորմալացվածը ենթադրում է որոշակի ստանդարտացում ու վերահսկողություն, ապա ոչ ֆորմալացվածները ստվերային բնույթ ունեն (հետևաբար, աշխատող երեխաների թիվը իրականում հնարավոր է, որ շատ ավելի մեծ կարող է լինել), բացառում են որևէ վերահսկողություն և երբեմն՝ խիստ կասկածելի են (անվտանգության ապահովումը թողնված է աշխատանքային իրադրության այլ մասնակիցների հայեցողությանը և հմտությանը):

Քաղաքային փոքր բնակավայրերում երեխաների համար ավելի շատ են աշխատանք գտնելու հնարավորությունները: Ավելի հաճախ նրանք ներառվում են կարճատև աշխատանքներում և փոքր ձեռնարկություններում՝ ավտոսպասարկման կետեր, տրանսպորտային միջոցների շահագործում, շինարարություն, առևտուր և այլն: Հաճախ են զբաղվում նաև մետաղի ջարդոն և շիշ հավաքելով (առկա են նաև «ոչ ստանդարտ» զբաղմունքներ. օրինակ, Շիրակի մարզում նկատելի են երթուղային տաքսիներում աշխատող երեխաները): Գյուղական և, հատկապես, ավանային-քաղաքային, նախկին շրջկենտրոններ համարվող կամ արդյունաբերական բնակավայրերի ընտանիքների մի ստվար մասը չունի սեփական հողամաս և, որպես կանոն, աշխատում է հողի սեփականատերերի մոտ, հատկապես՝ խոշոր: Այդ

աշխատանքին հավասարապես մասնակցում են նաև երեխաները՝ անկախ եղանակային պայմաններից: Ըստ ոլորտների, երեխաների գյուղատնտեսական աշխատանքը ամենատարածվածն է և դրանում ներգրավված են գյուղաբնակ երեխաներ:

Աշխատանք գտնելու ուղիները: Աշխատող երեխաների 31.8 %-ն անձամբ է գտել աշխատանքը: Աշխատող երեխաների մի փոքր մասին (9%) հայտնաբերում է ինքը՝ գործատուն¹ որպես էժան աշխատուժի, սակայն հետազոտության ընթացքում զգացվեց, որ շատերը խուսափում են այդպես վարվել, աշխատանքային տեսչության հնարավոր միջամտության պատճառով: Անչափահասների աշխատանքից խուսափելու մյուս պատճառը այդ աշխատուժի մոտ հմտությունների պակասն է և աշխատանքի համեմատաբար ցածր որակը: 59.2 %-ի դեպքում երեխաներին հիմնականում օգնում են ծնողները, հարազատները և ծանոթները տարբեր շարժառիթներով՝ ընտանիքներին օգնելու, երեխային փողոցից կտրելու և այլն: Հատկանշական է, որ 14 և ավելի փոքր տարիքում վարձու աշխատանքներում ներգրավված երեխաները հաճախ աշխատանք են գտնում ինքնուրույն, առանց ծնողի միջամտության:

Գործատուի հետ հարաբերությունները: Աշխատող երեխաների 80 %-ն աշխատում է՝ գործատուի հետ ունենալով միայն բանավոր պայմանավորվածություն: Կան միայն առանձին դեպքեր, երբ երեխաների աշխատանքը գրանցված է ընթացակարգով և պահանջվող նորմերին համապատասխան. երեխաները վճարվում են ժամանակին, անգամ գործատուների կողմից հատուկ ուշադրության են արժանանում: Մեծ մասամբ՝ 23.3%, երեխաները վճարվում են օրավարձով, միայն 16.9%-ը՝ ամսական, նույնքանը՝ շաբաթական և 7.7%-ը՝ բնամթերքով, ապրանքով: Ընդ որում՝ միայն 6.2 %-ն է աշխատավարձի ցուցակում ստորագրում իր անվան դիմաց: Հարցման արդյունքները վկայում են դեպքեր, երբ երեխան բոլորովին չի վճարվում (9,2%), դրան հակառակ, երեխայի աշխատանքի պաշտոնապես գրանցված չլինելու պարագայում, վճարումները կատարվում են առանց ուշացումների և համաձայն պայմանավորվածության (մեծ մասամբ՝ չափահաս միջնորդ լինելու պարագայում):

Աշխատող երեխաների ընդամենը 8,5 %-ն ունեն աշխատանքային պայմանագիր, պայմանագրով աշխատող երեխաների տարիքը 83,3 %-ի համար 14-ից բարձր է, միայն 16,7%-ը 10-ից 14 տարեկան են: Այսպիսով,

¹ Վերջին տարիներին քաղաքային բնակավայրերում ձևավորված ոչ ֆորմալ աշխատանքային բորսաներում գործազուրկ տղամարդկանցից բացի հավաքվում են երեխաներ՝ օրավարձով տարբեր աշխատանքներ ստանալու ակնկալիքով, հատկապես զանգվածային բերքահավաքի շրջանում:

երեխաների աշխատանքը կիրառող գործատուների մեծ մասը չի պահպանում աշխատանքային օրենսդրությամբ նախատեսված կանոններն ու պայմանները:

Աշխատանքի տևողությունը: Երեխաների աշխատանքը հիմնականում նորմավորված չէ: Տարբեր երեխաների համար աշխատանքային շաբաթը տարբեր տևողություն ունի. մոտավորապես կեսի համար աշխատանքային շաբաթը տևում է 7 օր: Մնացածը ավելի քիչ են զբաղված՝ հիմնականում պատահական աշխատանք կատարելու պատճառով: Նրանց կեսից ավելին աշխատում է առավտոից մինչ երեկո, մի մեծ մասն էլ՝ ըստ անհրաժեշտության, ոմանք՝ նաև գիշերները: Աշխատող երեխաների համար շաբաթական միջին ծանրաբեռնվածությունը 40 ժամ է: Հաճախ գործատուն կանչում է նաև արտաժամյա աշխատանքի, որի համար երեխան հիմնականում վճարվում է սովորականի նման:

Աշխատող երեխաների 91.1%-ը դժգոհել է աշխատանքի անբարենպաստ պայմաններից:

Աշխատող երեխաների կրթական հիմնախնդիրները: Երեխաների 58.7%-ը համատեղում են կրթությունը և աշխատանքը: Աշխատող երեխաների 41.4%-ը չի սովորում: Որոշ համայնքներում հանրակրթությունը (մասնավորապես միջնակարգ) դժվարամատչելի է դարձել երեխաների համար. համայնքում դպրոցի բացակայություն, համապատասխան դասարանի համալրման հետ կապված դժվարություններ, լրացուցիչ տրանսպորտային և այլ ծախսեր:

Աշխատող երեխաների 2/3-ը պատկանում է 14-17 տարեկանների խմբին: Այդ տարիքում ավարտվում է ութամյա կրթություն ստանալու շրջանը և այն երեխաները, ովքեր անապահով ընտանիքներից են կամ ուսման ուղղությամբ առանձնակի ընդունակություններ և հավակնություններ չունեն, ներառվում են աշխատաշուկա՝ համալրելով ցածր որակավորում ունեցող աշխատողների խումբը: Միջնակարգ մասնագիտական կրթության դժվարամատչելիությունը և պահանջված չլինելը 14-18 տարեկանների համար լուրջ խնդիրներ են ստեղծում: Ավելին, աշխատելու հետևանքով ութամյա կրթություն չստացածները հետագայում չեն կարողանում միջնակարգ մասնագիտական կրթություն ստանալ, որովհետև դրա համար պահանջվում է ներկայացնել ութամյա կրթության վկայական, որը նրանք չունեն²: Չաշխատող երեխաների ճնշող մեծամասնությունը պլանավորում է շարունակել ուսումը (83%), մինչդեռ աշխատող երեխաների՝ միայն 44 %-ը:

² Նրանց մեծ մասի համար հետագայում բաց թողածը լրացնելու համար այլևս բարենպաստ պայմաններ չեն ստեղծվում, որովհետև մի քանի տարի հետո տղաները մեկնում են զինծառայության, իսկ աղջիկները, որոնք այդ խմբում մոտավորապես 15 տոկոս են կազմում, կամ ամուսնանում են, կամ էլ շարունակում են զբաղեցնել ցածր որակավորում պահանջող աշխատատեղերը:

Աշխատող երեխաների մի մեծ խումբ՝ մոտ 30 %-ն, արդեն հայտնվել է կրթական համակարգից դուրս: Պատճառը դպրոցական ծախսերն են, ինչպես նաև ուսման նկատմամբ հետաքրքրության բացակայությունը երեխայի և (կամ) ծնողի մոտ: Բացի այդ, աշխատանքը երեխային ապահովում է դրամով, որը միջոց է նրա հետաքրքրությունների բավարարման համար: Նրանք, ովքեր շարունակում են հաճախել որևէ ուսումնական հաստատություն, աչքի չեն ընկնում հաճախումների կանոնավորությամբ: Միևնույն ժամանակ, չաշխատող երեխաների խմբում նշվել են դասերից տևական բացակայություններ՝ պայմանավորված տնտեսության աշխատանքներում օգնելու և ընտանեկան բիզնեսում ներգրավված լինելու հանգամանքներով: Երեխաների 30%-ը բացակայում են դասերից ոչ միայն բերքահավաքի ժամանակ, այլ ուսումը չեն շարունակում առհասարակ՝ ընտանիքներին օգնելու նպատակով: Որոշ երեխաներ նշում են նաև, որ երբեմն աշխատանքի բերումով չեն կարողանում ներկա լինել դասերին, սակայն ուսուցիչները մեղմ են վերաբերում, քանի որ գիտեն, որ նրանք իրենց աշխատանքով «ընտանիք են պահում»:

Երեխաների աշխատելու դրդապատճառները: Տնտեսությունների մի մեծ խմբում երեխաները բարձր ռիսկի են ենթարկված, քանի որ այդ տնտեսությունները չունեն կայուն և բավարար ֆինանսական մուտքեր. դիտարկված տնտեսություններից 44 %-ում չկա կանոնավոր վճարվող աշխատանք ունեցող անդամ. միայն 36.7%-ում կա գոնե 1 կանոնավոր աշխատող և 14.8%-ում՝ 2 աշխատող: Աշխատող երեխաների մեծ մասը տղաներ են: Նրանք հիմնականում այն ընտանիքների երեխաներն են, որտեղ սոցիալական ճնշման հետևանքով (հայրերի բացակայություն կամ տնտեսական միգրացիա) երեխաները ժամանակից շուտ իրենց վրա են վերցնում ընտանիքի հոգսը. ընտանիքում գոնե մեկ կանոնավոր աշխատող լինելու պարագայում և այդ թիվը մեկից ավելին դառնալու դեպքում կտրուկ նվազում է աշխատող երեխաների թիվը³: Ոչ լրիվ ընտանիքի հանգամանքը, հատկապես հիմնական կերակրողի բացակայության պարագայում, երեխայի՝ աշխատանքի մեջ վաղ տարիքում ներգրավվելու ծանրակշիռ գործոն է:

Կրթությունից դուրս մնացած և աշխատող երեխաների առանձին դեպքերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ աղքատությանը զուգահեռ, այս երեխաների ընտանիքները (աշխատող երեխաների 78%-ի պարագայում) սոցիալական ակտիվությամբ աչքի չեն ընկնում, տեղեկացված չեն, չգիտեն ինչպես կազմակերպել իրենց համար լրացուցիչ ռեսուրսների փնտրտուք: Որոշ

³ Նույն օրինաչափությունը նկատվում է նաև ընտանիքներում պատահական աշխատանք ունեցողների թվի հետ աշխատող երեխաների թվի կորելյացիան դիտարկելիս:

մասնավոր դեպքերում աշխատող երեխաների ընտանիքի չափահաս անդամները ունեն գոյատևման «ոչ ընդունելի», հակասոցիալական մեխանիզմներ. մարմնավաճառություն, տնից տևական բացակայություններ պահանջող տարաբնույթ աշխատանքներ⁴, որոնք ի վերջո կազմալուծում են ընտանեկան կյանքը, երեխաների հետագա կյանքը դարձնում անվերահսկելի, առանց դրական ուղղորդման (16 դեպք կամ աշխատող երեխաների 24,6%-ը):

Միևնույն ժամանակ, աշխատող երեխաների մեծ մասի ընտանիքում աշխատուժը կամ բացակայում է կամ անբավարար է: Դատելով աշխատող երեխաների ընտանիքների՝ պետական և ոչ պետական աջակցության տարաբնույթ ձևերի մեջ ընդգրկվածության տվյալներից, աշխատող երեխա ունեցող ընտանիքների 45,5 %-ն է միայն ընդգրկված ընտանեկան նպաստի համակարգում, 5,9 %-ը՝ բարեգործական աջակցության ծրագրերում, 49,2 %-ը ընդհանրապես որևէ աջակցություն ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ ուղիներով չի ստանում⁵:

Երեխաների «փող աշխատելու» դրդապատճառները տարբեր են՝ ընտանիք պահել, ընտանիքին օգնել. (որոշ դեպքերում երեխան հանդիսանում է ընտանիքի միակ աշխատունակ անդամը և ստիպված ինքն է հոգում ընտանիքի նվազագույն կարիքները): Այս երեխաներն իրենց աշխատած գումարը հիմնականում տալիս են ծնողներին (64,6%), սակայն պակաս կարևոր դրդապատճառ չէ նաև ինքնուրույն ու անկախ լինելու, գրպանում սեփական գումար ունենալու ցանկությունը, հաճույքները բավարարելու հնարավորություն ունենալը (ծխախոտ ձեռք բերել և ընկերների հետ ժամանցի վայրեր հաճախելը) (27,2%) և 4,6 %՝ «բան սովորելու և պարապ չմնալու համար»: Աշխատելու ամենահաճախ հանդիպող պատճառը ընտանիքի հոգսերի, հատկապես դպրոցական ծախսերի թեթևացումն է. երեխաների մի մասը իրենց աշխատած գումարով գնում են իրենց համար դպրոցական հագուստ և գրենական պարագաներ կամ վճարում են մասնագիտական կրթության համար (նաև՝ քրոջ կամ եղբոր համար): Ավելի սակավ հանդիպում են աշխատելով մասնագիտանալ ցանկացողների դեպքերը:

Աշխատելու հաջորդ դրդապատճառներից է իրենց կարևորված զգալու հանգամանքը:

Առողջություն. Երեխաների 78.1%-ի մոտ առողջության ցուցանիշը գնահատվել է լավ: Սակայն այն դեպքերում, երբ երեխաները ներառվում են ծանր

⁴ օրինակ, ճանապարհամերձ, բնակավայրերից հեռու գտնվող ճաշարաններում, երկարատև հերթափոխներով՝ հյուրանոցներում, գյուղից հեռու՝ շուկայում և այլն:

⁵ Տոկոսները 100-ից մեծ են, քանի որ որոշ ընտանիքներ օգտվում են մի քանի տիպի աջակցություններից:

Ֆիզիկական աշխատանքներում՝ բեռնակրություն, շինարարություն, և այլն, առողջության համար վնասակար հետևանքները միանգամից չեն դրսևորվում, բայց նշվում են պարբերաբար անհանգստացնող ցավեր: Որպես առողջական խնդիրների ծագման պատճառ, աշխատող երեխաների 4.5%-ի կողմից նշվում է աշխատանքը: Աշխատող երեխաների համար վնասվածքի դեպքերի 60%-ը ծնողները վերագրում են աշխատանքին: Բոլոր դեպքերում աշխատող երեխաների համար ավելի շատ և ավելի հաճախ են նշվում վնասվածքներն ու հիվանդությունները, քան՝ չաշխատող: Լինում են դեպքեր, երբ երեխաները աշխատանքի ժամանակ լուրջ խնդիրներ են ունենում, սակայն չեն բարձրաձայնում, քանի որ հասկանում են, որ չաշխատելու դեպքում իրենց ընտանիքը պարզապես կզրկվի գոյատևման հնարավորությունից:

Հանգիստ. Երեխաները ակտիվ հանգիստ չունեն, բացակայում են ժամանցի հնարավորությունները, հատկապես՝ գյուղական վայրերում: Հետազոտված գյուղերի մեծ մասում բացակայում էին մարզամշակութային կենտրոնները, մասնավորապես՝ երաժշտական դպրոցներ, մարզադպրոցներ, գեղարվեստի դպրոցներ և այլն: Աշխատող երեխաների ակտիվ հանգստի հնարավորությունը գրեթե զրոյական է՝ նախ աշխատելու փաստով պայմանավորված, բացի վերը նշված պատճառներից:

Եզրակացություն

Երևույթի տարածվածությունը. Աշխատող երեխաների թիվը առաջին հայացքից թվում է փոքր՝ 6.1%՝ 7-18 տարեկան (չլրացած) անչափահասներ ունեցող տնային տնտեսություններում: Սակայն, այդ տպավորությունը փոխվում է, երբ նկատի ենք ունենում տնային տնտեսություններում «թաքնված աշխատող երեխաների», խումբը, որը կազմում է 80% և, ըստ էության, «փակ դռների ետևում է», անվերահսկելի պայմաններում: Նրանց 31.3%-ը գյուղական վայրերում, մեծերի հետ (կամ առանց) աշխատում է խոշոր հողատերերի մոտ: Նկատի ունենալով, որ հողերի խոշորացումը անխուսափելիորեն ծավալվող գործընթաց է, կարելի է կանխատեսում անել, որ գյուղատնտեսական վճարովի աշխատանքներում երեխաների ներգրավվածությունը աստիճանաբար կաճի: Այս կանխատեսման հիման վրա կարելի է մտածել մեխանիզմներ, որոնք թույլ կտան երեխայի աշխատանքը անհրաժեշտաբար բերել վերահսկվող դաշտ, հատկապես, որ գյուղատնտեսության ոլորտը 2009թ.-ից կներառվի հարկման դաշտ:

Ինչ վերաբերում է տնային տնտեսության ոլորտում երեխայի

աշխատանքին, ապա դրա ճանաչումը և սահմանագծումը պրակտիկայում բարդությունների հետ է կապված. այն «փակ դռների ետևում» է և կարող է տատանվել տնային տնտեսության աշխատանքներում պարզ մասնակցությունից (ինչը քաջալերվում է սոցիալական նորմերով և ցանկալի է), մինչև շահագործում: Շահագործման ճանաչումը և, ըստ այդմ, համապատասխան վերաբերմունք ցուցաբերելն ի սկզբանե բախվում է ընտանեկան նորմերի, ծնող-երեխա հարաբերություններում իրավունք-պարտականությունների բաշխման էթիկական խնդիրների և, ի վերջո, միջամտության համար և հետևանքների հետ կապված պետական համապատասխան երաշխիքների անբավարարության հետ:

Երևույթի բնութագրիչները

Ըստ սեռի, աշխատող երեխաների գերակշիռ մեծամասնությունը կազմում են տղաներն, ինչը բացատրելի է հայ հասարակության մեջ ընդունված մշակույթով. ավելի շատ և ավելի վաղ տարիքում տղաները, քան՝ աղջիկները փոխարինում են բացակայող կերակրողին: Ավելին, ընդունված է, որ ավելի շուտ «սովորելը աղջկա գործ է», քան՝ հակառակը, ուստի հասարակական հավատալիքները հանդուրժող են տղաների՝ վաղ աշխատելու պրակտիկայի հանդեպ: Միջամտության հետագա ծրագրերը պետք է նկատի ունենան այս առանձնահատկությունը:

Ըստ աշխատանքային փորձի տևողության, աշխատող երեխաների 1/3-ը աշխատում է մեկ տարուց ավելի, ինչը նշանակում է, որ երեխաների աշխատանքը պատահական կամ անցողիկ երևույթ չէ, այլ կանոնավոր պրակտիկա: Միևնույն ժամանակ, աշխատող երեխաների գերակշռող մեծամասնության աշխատանքը սեզոնային է, հատկապես գյուղատնտեսական աշխատանքների եռուն փուլերում: Այս հանգամանքը «լուկալացնում է» հետագա միջամտության շրջանակը՝ կենտրոնանալով սեզոնի վրա:

Ըստ աշխատանքը գտնելու հնարավոր միջոցի, հետազոտության տվյալներով, 14 և ցածր տարիքի երեխաների մեծամասնությունը աշխատանք է գտել առանց ծնողի միջամտության և համաձայնության: Կարելի է հետևություն անել, որ երեխայի աշխատանքի պաշտպանության սուբյեկտը համարելով ծնողներին (ինչպես օրենքում է), դժվար կլինի վերահսկել երևույթը, հետևաբար, անհրաժեշտ է մանդատավորել նոր սուբյեկտների, օրինակ, երեխայի պաշտպանության բաժնին, երեխայի հետ աշխատող այլ ինստիտուտների՝ հանդես գալու որպես երևույթի կանխման և դրական վերահսկման համար պատասխանատու:

Գործատուների հետ հարաբերությունների տեսանկյունից երեխաների

աշխատանքը, որպես կանոն, գրանցված չէ. գործատուները (94.5%) խուսափում են դա անել՝ այդպիսով խուսանավելով օրենքով սահմանված սահմանափակումներից (կրճատ աշխատաժամ և այլն): Երեխաները (նաև ծնողները) չեն կարևորում ձևակերպումները՝ փնտրելով պարզ հարաբերություններ՝ հիմնված վստահության վրա, իսկ գործատուները ֆորմալ հարաբերություններից խուսափում են՝ այդպիսով ազատելով իրենց անչափահաս աշխատակից ունենալու հանգամանքով պայմանավորված լրացուցիչ պարտավորություններից: Ավելի շատ երեխաներն են փնտրում աշխատանք (գործատու), քան գործատուներն են փնտրում մանկական աշխատուժ: Սա մի հանգամանք է, որը թույլ կտա կանոնակարգել երեխաների աշխատանքը՝ առանց բախվելու գործատուների շահերին, ինչը մեծ դիմադրություն առաջ կբերեր (հետազոտությունը ցույց տվեց, որ գործատուների կողմից մանկական աշխատուժը որպես հատկապես էժան աշխատուժ շահագործելու միտումը նշանակալից չէ): Այսպիսով, երևույթը իր նախնական փուլում է և ճիշտ ժամանակն է արդյունավետ կերպով ներագդելու դրա հետագա անցանկալի զարգացումների վրա:

Օրենսդրական կարգավորման տեսանկյունից, աշխատող երեխաների 1/3-ը օրենքով թույլատրելի սահմանից ներքև է գտնվում, հետևաբար, առկա աշխատանքային օրենսդրությունը չի կարող ապահովել աշխատող երեխաների պաշտպանությունը, քանի որ չի համապատասխանում սոցիալական պրակտիկային:

Աշխատելու դրդապատճառները: Դատելով երեխայի՝ աշխատանքում վաղ ներգրավվելու դրդապատճառներից, մեծ մասամբ երեխայի աշխատանքը իր և իր ընտանիքի գոյատևման հստակ մեխանիզմ է՝ պայքարելու աղքատության դեմ: Հետևաբար, երեխաների աշխատանքի երևույթը անմիջականորեն առնչվում է աղքատության հետ և դրա հետևանք է: Այն անմիջականորեն կապված է նաև չափահաս աշխատունակ մեծերի բացակայության, անկարողության կամ սոցիալապես անընդունելի համարվող կենսակերպի հետ (աղքատության մշակույթ): Հետևաբար, աշխատող երեխաներին աշխատանքի արգելքը, առանց կոմպենսացնող միջոցների և «բուֆերային միջամտությունների», անիմաստ է: Երեխան աշխատում է ավելի շատ աղքատությունից դրդված ու իր հիմնարար պահանջումները բավարարելու, քան՝ որպես հետագա չափահաս, ինքնուրույն կյանքին նախապատրաստվելու համար, թեև, անշուշտ, առկա են նաև որոշ մշակութային և սոցիալական առանձնահատկություններ: Ահա թե ինչու, կարևոր է, որ արտաքին միջամտությունը վերաբերի ոչ թե աշխատանքի արգելմանը կամ

թողտվությամբ, այլ այն պատճառների ազդեցության մեղմմանը, որոնք ստիպում են երեխաներին վաղ տարիքում ներգրավվել աշխատանքային հարաբերությունների մեջ՝ հաճախ ի վնաս իրենց սոցիալական ներկայի և հեռանկարի:

Աշխատելու հանգամանքի ազդեցությունը երեխայի կյանքի այլ ոլորտների վրա. Ընդհանուր առմամբ, հետազոտության ընթացքում դիտարկված տնտեսություններում կրթական ֆոնը բավականին բարձր է, ինչը բարենպաստ նախադրյալ կարող է լինել երեխաների կրթական հաջող կարիերայի համար, եթե սոցիալական խոչընդոտները չխանգարեն: Սակայն կրթության արժեզրկման համընդհանուր միտում է նկատվում, որն անշուշտ, բացատրվում է ստեղծված պայմաններում ընտանիքների մի ստվար մասում կենսապահովման խնդիրների առաջնահերթությամբ:

Չաշխատող երեխաների համեմատությամբ, աշխատող երեխաները ավելի հաճախ են տևականորեն բացակայում դասերից և ընդհանրապես կրթությունից դուրս մնում, ավելի հաճախ են գանգատվում տրավմաններից, պատահարների հետևանքով առաջացած վնասվածքներից ու խրոնիկ բնույթի ցավերից և, վերջապես, ավելի քիչ ժամանակ և հնարավորություններ ունեն ազատ ժամանցի, ակտիվ հանգստի համար, ավելի քիչ հնարավորություններ ունեն կրթության շարունակման, մասնագիտացման, քան՝ չաշխատողները: Միևնույն ժամանակ, աշխատող երեխաները «ավելի հասուն են», ավելի վաղ են ներգրավվել «մեծական հոգսերի մեջ», ավելի պրակտիկ են և ինքնուրույն: Մի կողմից դա կարող է գնահատվել որպես «մանկության վաղ կորուստ», մյուս կողմից՝ պարզապես վաղ հասունացում: Այսպիսով, գոյություն ունի անմիջական կապ կրթության մեջ կանոնավոր ներգրավվածության, առողջության ցուցանիշների, հանգստի կազմակերպման հնարավորությունների և երեխայի՝ աշխատելու հանգամանքի միջև: Դատելով երեխաների աշխատանքի պայմանների նկարագրությունից, տևողությունից, ծանրության աստիճանից և աշխատանքի՝ երեխայի կենսագործունեության կարևոր ոլորտների (կրթություն, առողջություն, հանգիստ) վրա ունեցած ազդեցությունից՝ ակնհայտորեն աշխատող երեխաները հայտնվել են ոչ շահեկան վիճակում:

Երեխաների աշխատանքի երևույթի ընկալումը: Երեխաների աշխատանքի երևույթի հանդեպ հետազոտությանը մասնակցած մեծերի (ծնողներ, մասնագետներ, փորձագետներ) տեսակետների բազմազանությունը ցույց է տալիս, որ երևույթի ընկալումը միանշանակ չէ և այն կարող է դիտարկվել մի

կողմից անցանկալի և վնասող, մյուս կողմից՝ երեխայի դրական սոցիալականացման կարևոր կոմպոնենտ: Հետևաբար, երեխայի աշխատանքի հիմնախնդրի սոցիալական համատեքստը բավարար չափով ճանաչված և գիտակցված չէ: Ուստի խնդիրը երեխայի աշխատանքի չափի, ծավալների, տևողության սահմանման մեջ է և այդ ամենի ընդունելի սահմանների շուրջ հանրային համաձայնության հասնելը: Պետության կողմից սահմանված օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական չափանիշները երեխայի աշխատելու թույլատրելի տարիքի, աշխատանքի տևողության, պայմանների և սանկցիաների վերաբերյալ կարևոր նախադրյալներ են, սակայն դրանք նկատի չեն առնում սոցիալական հասունության վերաբերյալ գիտական հիմնավորումները (որոշ երեխաներ ավելի վաղ են պատրաստ ինքնուրույն գործունեության անցնելու, քան օրենքն է նախատեսում): Եթե բացարձակ արգելքից անցում կատարվի երեխայի աշխատանքի ենթատեքստի կանոնակարգմանը, ապա հնարավոր կլինի երեխաների աշխատանքը դուրս բերել ստվերից, հետևաբար՝ դարձնել վերահսկելի: Անհրաժեշտ է պաշտպանել երեխաներին այն դեպքերում, երբ նրանց պարզապես հնարավոր չէ ետ պահել աշխատանքից, բայց նախ պետք է ընդունել, որ կան այդ «անհրաժեշտաբար գոյություն ունեցող» դեպքերը: Օրենքը պետք է ներառի սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ անհրաժեշտաբար աշխատող երեխաների պարագան (թույլատրելի՝ նախատեսելով պաշտպանության միջոցներ):

Սա նշանակում է հանրության համար երկարատև բազմաբնույթ իրազեկման աշխատանքների անհրաժեշտություն և մասնագետների համար համապատասխան գիտելիքներով զինելու անխուսափելի պահանջ:

Այսպիսով, երեխաների աշխատանքը երեք խումբ գործոններով է պայմանավորված. 1. ընտանիքների ապահովության ցածր մակարդակը (և աղքատությամբ պայմանավորված լրացուցիչ գործոնները) 2. հայ հասարակության՝ գործող մշակութային առանձնահատկություններն այս հարցում և 3. երեխաների, ընտանիքների սոցիալական պաշտպանության համակարգի կտրվածությունը իրականության սոցիալական հենքից: Նկատի առնելով այս գործոնների ազդեցության չեզոքացման համար պահանջվող օպտիմալ տևողությունն ու օբյեկտիվ դժվարությունները, ինչպես նաև համակարգի ճկունացման հետ կապված դժվարությունները, կարելի է կանխատեսում անել, որ աշխատող երեխաների թիվը կմեծանա մոտ ապագայում, իսկ միջամտությունների ուղացման պարագայում, աճին զուգահեռ այլ միտումներ նույնպես ի հայտ կգան:

Ինչպիսի՞ լուծումներ: Երեխաների աշխատանքի հիմնախնդրի կարգավորման համար հնարավոր են երկու ուղիներ՝ առաջինը՝ արգելք և դրա ամրապնդում և երկրորդ՝ կանխարգելում և դրական վերահսկողության սահմանում: Բնակչության աղքատության մեծ չափերի դեպքում միանշանակ արգելել երեխաների աշխատանքն՝ ընտանիքին այլընտրանք չառաջադրելով, անիմաստ է և ոչ արդյունավետ. ոչ թե պետք է մեխանիկորեն արգելել երեխաների աշխատուժի ցանկացած օգտագործում տնտեսությունում, այլ որ դա չարվի նրանց կենսական պահանջներին քավարարման հաշվին: Այլ խոսքով, խնդիրը երեխաների զբաղվածության չափի ճանաչման մեջ է: Հետևաբար, արդյունավետ է երկրորդ ուղին՝ կանխարգելումն ու արդեն աշխատող երեխաների հանդեպ դրական վերահսկողությունն ու համակողմանի պաշտպանությունը: Արգելքը աշխատող երեխաների համար չի կարող օգտակար լինել, քանի որ, կարիքից դրված, երեխան կաշխատի ավելի ապահով «թաքնված» պայմաններում: Միևնույն ժամանակ, երեխայի աշխատանքն արգելելիս, պետք է բացառություն անել այն դեպքերում, երբ մասնագիտական համապատասխան եզրակացությամբ աշխատանքը չի խաթարի կամ վնասի երեխային (համապատասխան ընթացակարգով պետք է սահմանվի, թե ո՞ր կառույցը կարող է այդպիսի եզրակացություն տալ: Անհրաժեշտ է պաշտպանել երեխաներին այն դեպքերում, երբ նրանց պարզապես հնարավոր չէ ետ պահել աշխատանքից, բայց նախ պետք է ընդունել, որ կան այդ «անհրաժեշտաբար գոյություն ունեցող» դեպքերը և սահմանել դրանք:

Սոցիալական մոբիլիզացիայի տեսանկյունից, համաձայնեցված գործողություններով երեխաների աշխատելու պատճառներին ուղղված ջանքերը ավելի արդյունավետ կարող են լինել և նման մոտեցումը աջակցություն կստանա որոշում կայացնող և ծառայություններ մատուցող մասնագետների մեծ մասի կողմից:

Դերակատարների խնդիրը: Թվում է, թե բոլոր առկա և գործող կառույցներն իրենց մանդատներին համապատասխան պետք է ունենան պատասխանատվություն՝ դրանով զբաղվելու, սակայն դրանց բոլորի՝ ոստիկանության, երեխայի պաշտպանության բաժինների, խնամակալության հանձնաժողովների, դպրոցների և այլ կառույցների առնչությունը այս հիմնախնդրին կրում է հատվածային, չկանոնակարգված բնույթ, և խնդրի համար կոնկրետ պատասխանատուն հստակ չէ: Բացառապես օրենսդրական միջոցներով երեխայի իրավունքների ճանաչումը և երեխայի աշխատելու պարագայում նրա պաշտպանության կազմակերպումը չի կարող արդյունավետ

լինել, անհրաժեշտ են լրացուցիչ ճկուն, մասնագիտական մոտեցումներ, որոնք սակայն պետք է մանդատավորվեն դերակատարների պարտականությունների նկարագրում:

Առաջարկություններ

Երեխաների աշխատանքի հիմնախնդրի լուծման հնարավոր ուղիները.

Սոցիալական բարեկեցության ոլորտում.

- Երեխայի աշխատանքի կանխարգելման ջանքերը արդյունավետ կարող են լինել, եթե այն կազմի աղքատության հաղթահարման ռազմավարության բաղկացուցիչ մասը: Մասնավորապես, ընտանեկան նպաստի ոլորտում կարիք կա վերանայումներ կատարել ընդգրկման չափանիշների վերաբերյալ:⁶

Կրթական ոլորտում

- Հիմնական այնպիսի ինստիտուտի, ինչպիսին կրթության ինստիտուտն է, գործառնման «ճկունացումը», երեխաների կարիքների վրա վերջինիս գործառնման կիզակետը տեղափոխելը:
- Մասնագիտացում տալու նպատակով բոլոր հնարավոր այլընտրանքների ներմուծումը դպրոց, որոնք թույլ կտան երեխային պահել դպրոցում՝ շարունակելու կրթությունը կամ համատեղելու կրթությունն ու մասնագիտացման հնարավորությունները` աշխատանքի հետ: Դա նշանակում է, որ դպրոցը պետք է մշակի ավելի ճկուն, գրեթե անհատականացված ծրագրեր՝ աշխատող երեխաների համար:
- Դպրոցներին հնարավորություն տալ ավելի ճկուն գործել դպրոցական արձակուրդները տրամադրելիս՝ դրանք հարմարեցնելով իրենց տարածաշրջանում զանգվածային բերքահավաքների շրջանին:
- 6-րդ դասարանից հետո, եթե երեխայի մոտ կրթության շարունակման դժվարություններ են առաջանում, փորձել արհեստագործական ուսուցում կազմակերպել հենց դպրոցում՝ նախապատրաստելով անցումը մասնագիտական կրթության: Վերականգնել արհեստագործական ուսուցման նախկին ցանցը, երբ դպրոցում պարտադիր ուսումը տարբեր պատճառներով շարունակել չկարողացող երեխաներն ընդունվում էին արհեստագործական ուսումնարաններ՝ պահպանելով պարտադիր կրթություն ստանալու հնարավորությունը:
- Հանել 8-ամյա կրթության պարտադիր պայմանը՝ մասնագիտացում

⁶Հետազոտության ընթացքում հայտնաբերված դեպքերի զգալի թվի պարագայում ընտանիքը տարբեր պատճառներով դուրս է այդ համակարգից:

ստանալու պարագայում: Այն երեխաների համար, ովքեր կրթությունից դուրս են մնացել՝ տալ հնարավորություն մասնագիտացումը համատեղել պարտադիր կրթություն ստանալու հետ:

Համակարգի համապատասխանեցման և օրենսդրական բարեփոխումների ոլորտում

- Երեխայի աշխատանքի հիմնախնդրի կարգավորման համար կոնկրետ պատասխանատուների առանձնացումը և նրանց մանդատավորումը:
- Երբ բացահայտվում են երեխայի անթույլատրելի պայմաններով աշխատանքի դեպքեր, օրենքը պետք է նախատեսի արգելքից հետո փոխհատուցման շրջան, քանի որ երեխան արգելքի արդյունքում կմնա առանց գոյատևման միջոցների:
- Աշխատանքի տեսչությունում իմաստ ունի ստեղծել երեխայի աշխատանքի հատուկ բաժին, որի գործառույթները վերահսկողականից բացի պետք է լինեն նաև աջակցող-կազմակերպչական՝ ներգրավելով այդ պաշտոնում սոցիալական աշխատողի:
- Օրինականորեն գրանցված անչափահաս տարիքի աշխատող ունեցող գործատուներին ազատել սոցվճարներից, ինչպես նաև խրախուսման այլ ձևեր կիրառել՝ երեխաների համար համապատասխան աշխատատեղեր ստեղծելիս՝ մշակելով համապատասխան վերահսկման մեխանիզմներ: Նման երեխաների հետագա կրթությունը շարունակելու հնարավորություն ստեղծելու համար խրախուսական ձևեր մտածել գործատուների համար (օրինակ, փոխհատուցել գործատուի՝ երեխայի կրթության համար տրված ծախսի մի մասը կամ ամբողջը): Կարելի է շահագրգիռ կողմերի հետ քննարկման դնել զանազան այլ մեխանիզմներ:
- Ջբաղվածության տարածքային կենտրոնները պետք է աշխատեն նաև երեխաների հետ՝ մասնագիտական կողմնորոշման և վերապատրաստման ծրագրերով, ծավալեն գործատուների հետ համագործակցություն՝ երեխաների համար աշխատատեղեր ունենալու համար: Վերահսկողությունը դնել այդ նույն կենտրոնների և երեխաների իրավունքների պաշտպանության մարզային բաժինների վրա՝ տվյալների հավաքագրումից մինչև միջամտություն և հետագա վերահսկողություն:

Կազմակերպչական-ընթացակարգային

- Մասնագիտական ուժերի մոբիլիզացման միջոցով կոնկրետ և առանձին դեպքերի հետ աշխատանք, համայնքային ինքնամոնիթորինգ՝ աշխատող երեխաների վերաբերյալ;
- ԵԻՊԲ-ներին թույլ տալ բացառության կարգով աշխատանքի տեղավորել

ոչ աշխատանքային տարիքի երեխաներին, եթե նրանց ընտանիքների սոցիալական ապահովության խնդիրն այլ կերպ լուծել չի լինում, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ երեխան հաշվառված է ոստիկանության անչափահասների բաժնում, խուսափում է կրթությունից:

Իրազեկում և կարողությունների զարգացում

- Հասարակական կազմակերպությունների և ՋԼՄ-ների համագործակցումը և դրա ակտիվացումը՝ հանրության ուշադրությունը առանձին դժվար դեպքերի մեկնաբանությունների վրա սևեռելու համար:
- Անհրաժեշտություն կա երեխաների աշխատանքի սոցիալական համատեքստի վերաբերյալ հանրային իրազեկում իրականացնել և երեխաների հետ աշխատող մասնագետների համար իրագործել հատուկ կարողությունների զարգացում:

Ներածություն

Հայաստանը, շատ երկրների նման, ունի երեխաների աշխատանքային շահագործման խնդիրը, սակայն դրա բնույթը, դրսևորման ձևերը, իրական

չափերը, տարածվածությունը և խորությունը ուսումնասիրված չեն: Պաշտոնական վիճակագրական տվյալները ուղղակիորեն գրեթե ոչինչ չեն պարունակում այս խնդրի վերաբերյալ, մինչդեռ դժվար վիճակում հայտնված երեխաների հետ աշխատող կազմակերպությունների և ծառայությունների մեծ մասը վկայում է, որ հիմնախնդիրը առկա է բազմաթիվ օրինակներով:

Հասկանալի է, որ ընդհանրապես ազգաբնակչության զբաղվածության գրանցումների հետ էական խնդիր ունեցող երկրում հազիվ թե անչափահասների աշխատանքի դեպքերի ավելի կանոնավոր գրանցումներ լինեին, առավել ևս վերահսկում և ուղեկցումներ, եթե դրա համար երկրում առկա միակ նախադրյալն օրենսդրական փաթեթն է՝ առանց իրագործման մեխանիզմների և սոցիալական իրականության հետ անմիջական կապի:

Անկախ պաշտոնական գրանցումներից այսօր երեխաների աշխատուժը ակնհայտորեն ներառված է Հայաստանի տնտեսության մեջ: Հետխորհրդային Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները հանգեցրին բնակչության լայն խավերի կենսամակարդակի անկմանը և կյանքի որակի վատացմանը: Աղքատությունը շարունակում է լինել մեծ չափերի և ընտանիքներում երեխաներն ուղղակիորեն իրենց վրա կրում են դրա հետևանքները: Հողի սեփականաշնորհումից հետո գյուղական բնակչությունը լծվեց նրա մշակությանը՝ դրանում լայնորեն մասնակից դարձնելով նաև երեխաներին: Ընտանիքի ծանր սոցիալական վիճակը շատ լուրջ փաստարկ էր և շարունակում է լինել այդպիսին՝ նման ներառումն արդարացնելու համար, հատկապես՝ սեզոնային աշխատանքներում: Գաղտնիք չէ, որ սեզոնային ծանր աշխատանքը հաճախ երեխաների ուժերից վեր է և արվում է ի հաշիվ նրանց առողջության, կրթության ու հանգստի: Բացի սեփական տնտեսությունում իրականացվող աշխատանքներից մասնակցելուց, երեխաները սկսեցին համալրել նաև գյուղատնտեսական վարձու աշխատանքի շուկան, հատկապես՝ բերքահավաքի շրջանում:

Քաղաքային բնակավայրերում նույնպես երեխաները ներառվեցին վարձու աշխատանքի շուկա. բեռնակրություն, առևտուր, սպասարկում և հավաքովի գործունեություն (գունավոր մետաղներ, շշեր և այլն):

Նման պայմաններում երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը, հատկապես՝ աշխատանքային շահագործումից, դառնում է հրատապ և դժվար լուծելի խնդիր: Օրենսդրական բարեփոխումները միայն ձևականորեն են պաշտպանում երեխաների իրավունքները:

Երեխայի աշխատանքը համարվում է որպես նրա սոցիալականացման և դաստիարակության միջոց մի կողմից, և մյուս կողմից, այդ աշխատանքն

անցանկալի երևույթ է. որտե՞ղ է սահմանը, ինչպիսի՞ն է դրա ընկալումը հասարակության մշակութային համատեքստում, ինչպիսի՞ փոփոխությունների է այն ենթարկվում անցումային այս փուլում:

Սույն հետազոտության հրատապությունը պայմանավորված է նրանով, որ երևույթն անզեն աչքով տեսանելի է, սակայն իրական չափերը՝ (խորությունը, տարածվածությունը) և ազդեցությունը երեխաների կենսագործունեության վրա ուսումնասիրված չէ, հետևաբար՝ չկան հավաստի տվյալներ երևույթի և ոչ մի կողմի վերաբերյալ:

Աշխատող երեխաների իրավիճակի ուսումնասիրությունը Հայաստանում կարող է օգտակար լինել սոցիալական քաղաքականության պատասխանատուների համար՝ մշակելու համապարփակ ռազմավարություն՝ շոշափելիորեն արձագանքելու այս խնդրին:

Այսպիսով, հնարավոր կլինի ուրվագծել իրատեսական միջամտությունների այն շրջանակը, որը ուղղված կլինի աշխատող երեխային, ծնողներին, ընտանիքին, համայնքին:

Գլուխ 1. Երեխաների աշխատանքի երևույթը ՀՀ-ում. ընդհանուր տեղեկություններ:

1.1. Հայեցակարգային խնդիրներ և օգտագործված հասկացություններ.

«Երեխա», «աշխատանք» և «զբաղվածություն» հասկացությունները վիճաբանության առարկա են մանկության մասնագետների, հատկապես տեսաբանների համար՝ անցած դարի 80-ականներից սկսած: Գրականության մեջ տարբեր հայեցակարգային մոտեցումների առկայությունը բացատրվում է «մանկության» հասկացության մշակութային համատեքստով, ինչն ենթադրում է տարբերություններ՝ կախված ազգային և տարածաշրջանային առանձնահատկություններից:

Ներկայումս շրջանառում են անչափահասների աշխատանքի վերաբերյալ երկու հակադիր տեսակետներ.

Աբուլիզիոնիզմ. Այս տեսակետի կողմնակիցները պնդում են, որ երեխայի ցանկացած տիպի աշխատանքի ձևով տնտեսության մեջ ներգրավվելն ի վերջո վնասում է նրա ներդաշնակ զարգացմանը, հետևաբար, պետք է արգելվի երեխաների աշխատանքը: Այս մոտեցումը հաշվի չի առնում երեխաների աշխատելու երևույթի իրական դրդապատճառները: Աբուլիզիոնիստական մոտեցումը հազիվ թե իրատեսական լինի Հայաստանի համար, որտեղ պատմականորեն երեխայի աշխատուժը հողի մշակման համար անփոխարինելի է եղել և այս ոլորտում կուտակված է⁷ հսկայական պատմական փորձ:

Պրոտեկցիոնիզմ. Այս մոտեցման կողմնակիցներն աշխատանքը համարում են երեխայի սոցիալականացման կարևոր գործոն (փուլ կամ անհրաժեշտ բաղադրիչ), որն իր հերթին նպաստում է երեխայի ճանաչողական, հոգևոր և ֆիզիկական զարգացմանը, եթե բնույթով վնասակար չէ և ուղեկցվում է դրական ուղղությամբ: Այս տեսակետը ավելի իրատեսական է Հայաստանի համար, սակայն խնդիրը նրանում է, թե ինչպես պաշտպանել երեխաներին, որպեսզի աշխատանքում ներգրավվումն ընթանա նպաստավոր և ոչ թե՛ վնասող պայմաններում:

«Երեխայի աշխատանք» կամ «երեխայի կողմից կատարվող աշխատանք» հասկացությունը տարբեր հետազոտություններում սահմանվում է տարբեր կերպ: Որոշ հետազոտություններում այդ հասկացությամբ նկատի են ունենում երեխայի ինչպես վճարվող, այնպես էլ չվճարվող աշխատանքն, այսինքն՝ աշխատանքը սեփական տնային տնտեսությունում: Եթե նկատի ունենանք, որ տնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքը դրամով արտահայտելի է կամ կարելի է վերածել դրամական համարժեքի, ապա նման տեսակետի կողմնակիցները ճիշտ են: Սույն հետազոտության մեջ մենք նկատի ենք

⁷ Սովորաբար երեխայի ամբողջական մասնակցությունը և ներգրավվածությունը ընտանիքի տնտեսության վարման, հողի մշակման մեջ եղել է միակ երաշխիքը՝ ժառանգելու դրա հետագա տնօրինման իրավունքը՝ բարոյական և իրավական տեսակետից:

ուներել միայն այն դեպքերը, երբ երեխան վճարվում է գործատուի կողմից կամ դրան է վաստակում ծառայություն մատուցելու կամ ապրանք վաճառելու միջոցով: Սակայն նաև պահպանել ենք հնարավորությունը՝ դիտարկել տնային տնտեսությունում երեխայի ընդգրկվածության ձևերը և չափերը՝ որպես աշխատանք:

Այսպիսով տարբերակել ենք երկու հասկացություն.

1. «Աշխատող երեխա», ի նկատի ունենալով այն դեպքերը, երբ երեխան աշխատում է որևէ գործատուի մոտ և դրանով դրան է վաստակում կամ վճարվում է այլընտրանքային ձևերով. օրինակ բնամթերք և այլն:
2. Սեփական տնտեսությունում արտադրական նպատակով աշխատող երեխա («գործատուն» ընտանիքն է կամ դա երեխայի սեփական նախաձեռնությունն է՝ զբաղվելու տնայնագործությամբ):

Օգտագործված հասկացությունների ամբողջական ցանկը տես հավելված 1-ում:

1.2. Ժողովրդագրական տվյալներ

ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության 2004թ.-ի տվյալներով, բնակչության ընդհանուր թվաքանակից (3222.9 հազ. մարդ) քաղաքային բնակչության ցուցանիշը կազմել է 2065.9 հազ. մարդ, իսկ գյուղականը՝ 1157.0 հազ. մարդ, այդ թվում բնակչության ընդհանուր թվաքանակից 700.3 հազար մարդ աշխատունակ տարիքից ցածր է (քաղաքային՝ 419.4 հազար մարդ, իսկ գյուղական՝ 280.9 հազար մարդ):

Մինչև 16 տարեկան երեխա ունեցող տնային տնտեսությունների կազմն ըստ երեխաների թվի հետևյալն է. մեկ երեխա ունեցող՝ 22.2%, երկու երեխա՝ 22.9%, երեք երեխա՝ 7.2%, չորս երեխա ունեցող՝ 1.8%, հինգ և ավելի երեխա՝ 0.6 %, երեխա չունեցող՝ 45.3%:

Տնային տնտեսությունների 45 %-ը չունի մինչև 16 տարեկան երեխա:

2006թ.-ի դրությամբ պետական նախադպրոցական հիմնարկներում գրանցված երեխաների թիվը հազար երեխայի կտրվածքով կազմել է 47.3 (21.6%՝ համապատասխան երեխաների թվից), այդ թվում քաղաքում այդ ցուցանիշը գրանցվել է 38.4 (28.5%), իսկ գյուղական վայրերում՝ 8.9 (10.5%):

Պետական հանրակրթական դպրոցներում սովորող երեխաների թիվը հազար երեխայի կտրվածքով կազմել է 458.6, որից քաղաքում՝ 271.0, գյուղական բնակավայրերում՝ 187.6, իսկ երեկոյան (հերթափոխային) հանրակրթական դպրոցներում՝ 0.26:

Պետական միջնակարգ մասնագիտական հաստատություններում

սովորողների թիվը 1000 մարդու կտրվածքով կազմել է 28.3, իսկ 10.000 մարդու կտրվածով՝ 87.8:

1.3. Խնդրի ազգային և իրավական շրջանակը

Հայաստանում տնային տնտեսության աշխատանքներում ներառված են համարյա բոլոր երեխաները: Ներառումը սկսվում է շատ վաղ տարիքից: Աշխատանքը տնտեսությունում այնքան նորմալ և բնական է համարվում, որ չափահասները նույնիսկ տարակուսում են դրա նպատակահարմարության վիճարկման ժամանակ: Նրանց կողմից աշխատանքը դիտվում է որպես երեխաների դաստիարակության, նրանց «մարդ» դարձնելու կարևոր միջոց: Գիտակցելով երեխաների աշխատելու, ընտանիքներին օգնելու անհրաժեշտությունը՝ գյուղական բնակավայրերում երբեմն զանգվածային բերքահավաքի շրջանում դպրոցի պարապմունքներից որոշ ժամանակով ազատում են երեխաներին՝ փորձելով այդպիսով օգնել ընտանիքներին:

Երեխաներին տնտեսության արտադրական աշխատանքներին մասնակից դարձնելու գաղափարը նաև հակառակորդներ ունի հանձինս մասնագետների, ովքեր ավելի հաճախ են այսօր խոսում երեխաների իրավունքների ոտնահարման մասին՝ վկայակոչելով, որ երեխայի աշխատելը տեղի է ունենում նրա հանգստի և կրթության հաշվին: Ավելին, հաճախ դա տեղի է ունենում չվերահսկվող պայմաններում՝ ընտանիքի, համայնքային կառույցների և օրենսդրական կարգավորման շրջանակից դուրս:

Իրավական շրջանակը⁸ Երեխաների իրավունքների Կոնվենցիան հորդորում է խուսափել վաղ տարիքում երեխաներին աշխատանքի մեջ ներգրավելուց՝ նկատի ունենալով նրանց առողջությանն ու զարգացմանը սպառնացող վտանգները: ՀՀ օրենսդրությունը թույլ է տալիս աշխատել 16 և բարձր տարեկան անձանց, որոշ դեպքերում նաև 14 տարեկան անձանց՝ ծնողի/խնամակալի համաձայնությամբ: 14-16 տարեկան երեխաների դեպքում ենթադրվում է, որ ծնողի կամ խնամակալի հետ պետք է կնքվի համապատասխան համաձայնագիր: Այլ խոսքով, ծնողը/խնամակալը հանդես է գալիս որպես երաշխավոր՝ երեխայի աշխատանքի անվտանգության և գործատուի պարտավորությունների իրացման համար: Օրենքը նաև նախատեսում է առողջությանը վնասող հստակ սահմանված պայմանների բացառում երեխայի համար, հակառակ դեպքում՝ նախատեսվում են վարչական տույժեր:

Օրենքով սահմանված երաշխիքները վերաբերում են.

⁸ Այս ենթավերնագրի տեղեկատվությունը մշակված է Մակ-ի մանկական հիմնադրամի իրավական խրհրդատու Ա. Եսայանի հաշվետվության հիման վրա:

-աշխատաժամանակի տևողությանը, քանի որ անչափահասների համար սահմանվում է կրճատ աշխատանքային օր, ապա, բնականաբար, արտաժամյա աշխատանքը նույնպես բացառվում է (14-16 տարեկան աշխատողների համար՝ շաբաթական քսանչորս ժամ, տասնվեցից տասնութ տարեկանների համար՝ երեսունվեց ժամ):

-աշխատանքի պայմաններին. (վնասակարության կամ առանձնապես վնասակար պայմաններում արգելվում է անչափահասներին աշխատանքի ներգրավել):

-հանգստի խնդիրներին. ամենօրյա անընդմեջ հանգիստը 14-16 տարեկան երեխաների համար չի կարող պակաս լինել 14 ժամից, իսկ 16-18 տարեկան երեխաների համար՝ 12 ժամից:

Աշխատանքային պայմանների՝ սանիտարահիգիենիկ կանոնների, օդի աղտոտվածության և մյուս խնդիրների հետ կապված աշխատանքային օրենսգրքի համապատասխան նորացված հոդվածներն ուժի մեջ են մտնելու օրենսգիրքը գործունեության մեջ դնելուց երեք տարի հետո:

2008 թ. հունիսից, գործատուների կողմից իրենց պարտավորությունների չկատարման դեպքում թեև նախատեսվում է տուգանք, սակայն սանկցիայի սուբյեկտի հարցը օրենսդրությամբ դեռևս լուծված չէ: Այլ խոսքով, աշխատանքային և վարչական օրենսգրքերի միջև առկա է անհամապատասխանություն:

Այսպիսով, ՀՀ օրենսդրությունը երեխայի աշխատանքի իրավունքի մասին հիշատակում է 16 տարեկանից, իսկ 14-16 սահմաններում ապավինում է ծնողի միջամտությանը՝ գործատուի հետ հարաբերություններում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երեխաները կարող են ավելի փոքր տարիքում ներգրավվել աշխատանքներում, քան 14-ն է և, որպես կանոն, առանց ծնողի միջամտության:

ՀՀ օրենսդրությունը կիրառում է անչափահասների «վճարովի աշխատանք» տերմինը կամ «աշխատանք» ասելով, արդեն իսկ, ենթադրվում է վճարում ինչ-որ ջանքերի դիմաց, սակայն ավելի օգտակար կլիներ կիրառել «օգտակար, վնասակար կամ վտանգավոր, հետևաբար՝ «անթույլատրելի» տերմիններ: Գիշտ է, օրենքն օգտվում է «վնասակար, վտանգավոր» տերմինից, սակայն հստակ չէ, թե ո՞րն է սահմանը «օգտակար» և «ոչ օգտակար» բնույթի աշխատանքների միջև: Չլուծված այս խնդիրը ստեղծում է ոլորտի կարգավորման լուրջ բարդություններ:

Աշխատանքային օրենսգրքի 102-րդ հոդվածում սահմանված է, որ կամավորական աշխատանքը չի կարող համարվել անօրինական, հետևաբար

խնդիր է դառնում, թե ինչպես պարզել այն կանավոր է կատարվել, թե բռնության և հարկադրանքի որևէ տեսակի կիրառմամբ: Այս խնդիրը երեխաների դեպքում խիստ արդիական է: ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքն այսօր չի սահմանում, թե որն է համարվում հարկադիր աշխատանք: Իրավական դաշտի մյուս խնդիրն այն է, որ ՀՀ օրենսդրությամբ առ այսօր «ոչ ֆորմալ տնտեսություն» հասկացությունը սահմանված չէ, ինչը մեծ խոչընդոտի առջև է կանգնեցնում մասնագետներին:

Մինչդեռ ոչ ֆորմալ տնտեսությունը կազմում է մեր ազգային տնտեսության և աշխատաշուկայի նշանակալի մասը, կարևոր դեր է խաղում աշխատատեղերի ստեղծման, եկամուտների ձևավորման հարցում: Քանի որ երկրում քաղաքակենտրոնացումը (ուրբանիզացիան) բարձր է, ոչ ֆորմալ տնտեսությունը, որպես կանոն, «կլանում է» քաղաքային աշխատուժի հիմնական մասին: Ոչ ֆորմալ տնտեսությունը դարձել է կարևոր այլընտրանքային գոյատևման միջոց, քանի որ կենսաթոշակների, նպաստների և աշխատավարձերի մակարդակը շարունակում է մնալ ոչ նշանակալից: Այնուամենայնիվ, գոյություն ունի փոխադարձ կապ աղքատության և ոչ ֆորմալ տնտեսությունում աշխատանքի միջև. աշխատանքային օրենսդրության բացերը, ոչ ֆորմալ տնտեսության աշխատողների սոցիալական պաշտպանության համակարգի բացակայությունը, ինչպես նաև այն փաստը, որ ոչ ֆորմալ տնտեսությունում՝ աշխատավարձերն ավելի ցածր են, քան ֆորմալ տնտեսությունում մարդկանց օգնում է լինել «զբաղված», սակայն չի դառնում միջոց՝ աղքատությունից դուրս գալու համար:

Գլուխ 2. Մեթոդաբանությունը և տվյալների հավաքագրումը

2.1 Հետազոտության նպատակն ու խնդիրները

Նպատակը

ՀՀ-ում զբաղված (աշխատող) անչափահասների աշխատանքի երևույթի ուսումնասիրություն՝ ուղղված երեխաների իրավունքների (որոնք կապված են աշխատանքի հետ) պաշտպանությանը և որը ներառում է երեխաների աշխատանքի տարածվածության, դրա հետ կապված գործոնների վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքագրումն ու երևույթի կարգավորմանն ուղղված առաջարկությունների փաթեթի մշակումը:

Հիմնական խնդիրները

- * Բացահայտել ՀՀ աշխատաշուկայում անչափահասների աշխատանքի բնույթը, ձևերը, ընդգրկվածության պատճառներն ու տրածաշրջանային առանձնահատկությունները
- * Բացահայտել ՀՀ ուն աշխատաշուկայում ներառված անչափահասների աշխատանքի պայմանները, ինչպես նաև երեխաների առողջության, կրթության և զարգացման վրա վերոհիշյալ երևույթի հիմնական ազդեցությունները:
- * Ստանալ ՀՀ-ում աշխատող երեխաների ժողովրդագրական բնութագրերը՝ մարզային և ազգային մակարդակներում:
- * Առաջարկություններ անել անչափահասների աշխատանքի կանխարգելման, աշխատանքային պայմանների մոնիթորինգի և իրավիճակի բարելավման ուղղությամբ:

2.2 Ընտրանքի ձևավորումը: Հետազոտության ընթացքում որպես դիտարկման միավորներ վերցվել են տնային տնտեսությունները, քանի որ դրանք հետազոտող խմբի կողմից դիտվել են որպես այն սոցիալական միջավայրը, որտեղ ձևավորվում է երեխայի անձը և իրականում տեղի է

ունենում ներառվելու գործընթացը: Տնտեսությունների պատահական ընտրությունը ներկայացուցչական ընտրանքի պայմաններում թույլ է տալիս հուսալի դատողություններ անել Հայաստանում երեխաների աշխատելու երևույթի տարածվածության մասին, ինչպես նաև աշխատող երեխաների թվաքանակի, սեռատարիքային կազմի, երևույթի պատճառների, աշխատող երեխաների ընտանիքների սոցիալապես խոցելի խմբերին ու սոցիալական շերտերին պատկանելության, մեր պրակտիկայում գործող երևույթի հիմնական ձևերի մասին:

Աղյուսակ 1. Հետազոտության ընտրանքը ըստ բնակավայրի տեսակի

	Տնային տնտեսությունների քանակն ըստ բնակավայրի տեսակի			Ընդամենը
	Երևան	մարզի քաղաք	գյուղ	
Երևան	369			369
Սյունիք		30	21	51
Կոտայք		46	45	91
Վայոց Ձոր		8	11	19
Շիրակ		56	34	90
Տավուշ		20	24	44
Գեղարքունիք		29	47	76
Արմավիր		32	62	94
Արարատ		31	64	95
Լոռի		58	34	92
Արագածոտն		19	28	47
Ընդամենը		329	368	1066

Հետազոտության ընթացքում իրականացվել է տարածքային բազմաստիճան շերտավորված ընտրանք: Որպես գլխավոր համակցություն դիտարկվել է ՀՀ տնային տնտեսությունների բազմությունը: Դրանցից 1066 ընտրանքային ծավալի դեպքում ընտրանքի սահմանային սխալը չի գերազանցում 3%-ը՝ 0.95 վստահության հավանականության դեպքում: Ընտրանքի ծավալը կազմել է 1066 միավոր: Շերտավորման արդյունքում տվյալ ծավալը բաշխվել է Երևան քաղաքի և 10 մարզերի միջև: Երևան քաղաքում ընտրվել է 369, իսկ մյուս 10 մարզերի քաղաքներում և գյուղերում, ընդհանուր առմամբ, 697 տնային տնտեսություն, ընդ որում բնակավայրերի քանակը կազմել է 40-ից ավելի: Ընտրանքի միավորները հայտնաբերելու համար կիրառվել է երթուղային ընտրանքի մեթոդը: Ընտրված տնտեսություն մուտք գործելուց առաջ հարցազրուցավարը բացահայտել է 7 և ավելի տարիքի երեխաների առկայությունը/կարող էին լինել նաև այլ տարիքի երեխաներ, բայց նշված միջակայքի տարիքի երեխայի առկայությունը պարտադիր պայման էր

տնտեսությունը ընտրանքում ներառելու համար հակառակ դեպքում՝ նա պետք է որոներ այլ բնակարան: Տնտեսությունում աշխատող երեխա հայտնաբերելու դեպքում առանձին հարցազրույց է կատարվել նաև նրա հետ:

Այսպիսով, նախագծված տարածքային բազմաստիճան շերտավորված ընտրանքի իրականացումը կատարվել է հետևյալ 5 փուլերով.

I փուլ. Առաջին փուլի ընտրության միավորները (բույները) եղել են բնակավայրերը: Համախմբության շերտավորումը կատարվել է ըստ տարածքային վարչական բաժանման, ըստ բնակավայրի տեսակի (քաղաքային, գյուղական), ըստ բնակավայրի չափի և ըստ ծովի մակերևույթից բնակավայրի բարձրության:

1. Ընտրանքային համախմբության մեջ ընդգրկվել են հետևյալ տիպի բնակավայրեր.

- մինչև 1.000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 1,000-10,000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 10,001-20,000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 20,001-50,000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 50,001- 100,000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 100,001-500,000 բնակչությամբ բնակավայրեր
- 500001- և ավելի բնակչությամբ բնակավայրեր
- գյուղեր

2. Ընտրանքային համախմբությունը ներառել է բնակավայրեր, որոնք տեղակայված են 3 տիպի բարձրություններում գտնվող գոտիներում.

I գոտի – ծովի մակերևույթից մինչև 1000 մ. բարձր

II գոտի – ծովի մակերևույթից 1000-ից մինչև 1500մ բարձր

III գոտի – ծովի մակերևույթից 1500մ և ավելի բարձր

Ընտրանքային համախմբությունը բաշխվել է վերջնական ընտրանքային միավորների ընտրվելու հավասար հնարավորությունն ապահովելու ռազմավարության հիման վրա (այսինքն՝ միավորները բաշխվել են ուղիղ համեմատական՝ մարզերի և բնակավայրերի բնակչության թվին):

II փուլ: Երկրորդ փուլի ընտրության միավորները (բույները) փողոցներն են: Շերտավորումն իրականացվել է՝ ելնելով փողոցների տեսակներից՝ կենտրոնական և ծայրամասային: Ընդ որում, Երևան քաղաքում ընտրանքն իրականացվել է բոլոր 11 համայնքներում:

III փուլ: Երրորդ փուլի ընտրության միավորները (բույները) եղել են

շենքերը (կամ տները): Յուրաքանչյուր փողոցում շենքերն ընտրվել են սիստեմատիկ պատահական ընտրանքի միջոցով:

IV փուլ: Չորրորդ փուլի ընտրության միավորները (բույները) հանդիսացել են տնային տնտեսությունները: Ընտրանքում ընդգրկվել են այն տնային տնտեսությունները, որոնց կազմում անպայման կան 7-18 տարեկան երեխաներ: Այսպիսով, ընտրվել են 1066 տնտեսություններ: Ընդ որում, այդ տնտեսություններն ընտրվել են ցուցակից՝ պատահական ընտրանքի միջոցով:

V փուլ: 5-րդ փուլում կատարվել է վերջնական միավորների ընտրությունը: Կիրառվել է «եզակի հարցվողի» ընտրության ռազմավարությունը, այսինքն՝ ընտրանքում ընդգրկվել է տնային տնտեսության այն անդամը, ով առավել խորը տեղեկություններ կարող է տրամադրել երեխայի վերաբերյալ: Աշխատող երեխաների ենթաընտրանքում ընդգրկվել է 7-18 տարեկան այն երեխան, ում ծննդյան օրն ամենամոտիկն է հետազոտության անցկացման օրին:

Գործատուների հարցումներ. Հարցման ընթացքում ընտրանքում հայտնաբերված աշխատող երեխաների համար կազմվել է աշխատավայրերի և գործատուների ցուցակ: Ընտրանքում ընկած յուրաքանչյուր բնակավայրում (40 բնակավայր) կազմվել է այդպիսի ցուցակ: Այդ ցուցակներից ընտրվել են գործատուներ հարցման համար՝ ըստ տնտեսության ոլորտների՝ արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, առևտուր, շինարարություն, ծառայություններ և այլն:

Գործատուների հետ անցկացվել են հարցազրույցներ, որոնք թույլ են տվել ամբողջական պատկերացում ունենալ աշխատող երեխաների իրավունքների պաշտպանվածության վերաբերյալ, հասկանալ, թե ի՞նչ խնդիրներ կան այդ բնագավառում, ի՞նչ մեխանիզմների ներդրման կարիք կա, որպեսզի աշխատող երեխաներն ավելի պաշտպանված լինեն: Գործատուների հետ հարցազրույցի կազմակերպումը թույլ է տվել ստանալ այնպիսի տեղեկատվություն, որը հիմք կծառայի դաշտում առկա իրավական խնդիրների կարգավորմանը: Ընդհանուր առմամբ հարցվել է 17 գործատու:

Ֆոկուս խմբերի կազմակերպում: *Ֆոկուս խմբի կազմակերպում երեխաների հետ աշխատող մասնագետների մասնակցությամբ.* Ինը ֆոկուս խմբեր են կազմակերպվել մարզկենտրոններում, որում ընդգրկված են եղել մարզի երեխաների հետ աշխատող մասնագետները (ծառայություններ մատուցողներ և երեխաների վերաբերյալ որոշում կայացնողներ՝ ուսուցիչներ, բժիշկներ, երեխաների խնդիրներով զբաղվող հասարակական կազմակերպության աշխատակիցներ, սոցիալական աշխատող, հոգեբան, Խնամակալության և

հոգաբարձության հանձնաժողովների աշխատակիցներ, նորաստեղծ ԵԻՊ մարզային բաժինների աշխատակիցներ, մարզպետարանի Սոցիալական, Կրթության, Առողջապահության բաժինների, Աշխատանքի տեսչության, Զբաղվածության ծառայությունների աշխատակիցներ):

I փուլ: 8 մարզերում կազմվել է երեխաների հետ աշխատող կառույցների ցուցակը.

ա) դպրոցներ

բ) պոլիկլինիկաներ

գ) ոստիկանության անչափահասների հարցերով բաժանմունքներ

դ) հասարակական կազմակերպություններ (տեղական և միջազգային)

ե) պետական կառույցներ, բաժիններ, մարմիններ (Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներ, Երեխայի պաշտպանության բաժին և այլն):

II փուլ: Վերոնշյալ յուրաքանչյուր կառույցների համար կազմվել են առանձին ցուցակներ և դրանցից յուրաքանչյուրից ընտրվել է մեկ կառույց (1 դպրոց, 1 պոլիկլինիկա, 1 ոստիկանական բաժանմունք և այլն) պատահական սկզբունքով:

III փուլ: Յուրաքանչյուր ընտրված կառույցից ընտրվել է 1 կամ 2 փորձագետ՝ կառույցների ներկայացվածությունը ապահովելու և խմբի մեծությունը թույլատրելի սահմաններում պահելու նկատառումներից ելնելով: Ընտրությունը կատարվել է ըստ օբյեկտիվ չափանիշների՝ աշխատանքային փորձ, կրթություն, կոչում և այլն:

Երեխաների հետ աշխատող մասնագետների մասնակցությամբ Ֆոկուս խմբերի ղնտրանքի մեթոդաբանության հիմնավորում.

Ֆոկուս խմբի մեթոդը հնարավորություն է տվել երեխաների խնդիրներին քաջատեղյակ մասնագետներին համատեղ քննարկել իրենց մարզի աշխատող երեխաների խնդիրները, փոխլրացնել միմյանց և ստանալ ամբողջական տեղեկատվություն տվյալ մարզի աշխատող երեխաների իրավիճակի մասին: Ֆոկուս խմբի միջոցով հնարավոր է եղել պարզել մասնագետների վերաբերմունքը երեխաների աշխատանքին և հասկանալ արդյո՞ք երեխաների աշխատելու երևույթը մեր մշակույթի մի մաս է, թե՞ պարտադրված սոցիալական պրակտիկա, պարզել երևույթի պատճառները, աշխատող երեխաների սեռատարիքային կազմը, աշխարհագրությունը, գտնել օրենքի բացերը, ինչպես նաև գտնել լուծումներ իրավիճակի փոփոխման և երեխաների իրավունքների պաշտպանության համար:

Ֆոկուս խմբերի նախապատրաստումը և իրականացումը կատարվել են

համապատասխան որակավորում ունեցող փորձագետների կողմից: Իրականացված զանգվածային հարցման նախնական արդյունքները թելադրել են ֆոկուս խմբերում քննարկման ենթակա հիմնական հարցերը:

Ուղեղների գրոհ. Ստանալով տեղեկատվություն երկրում աշխատող երեխաների իրավիճակի մասին, առանձնացնելով առկա խնդիրները՝ 2007 թ. նոյեմբերին իրականացվեց փորձագիտական հարցում ուղեղների գրոհի մեթոդով՝ երեխայի վերաբերյալ քաղաքականության մշակման հարցում մշանակալի դեր ունեցող մասնագետների մասնակցությամբ՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության համապատասխան բաժինների ներկայացուցիչներ (Աշխատանքի տեսչություն, Զբաղվածության սոցիալական աջակցություն), երեխայի պաշտպանության մարզային բաժիններ, ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամի խորհրդատու: Հարցման նախապատրաստական փուլում համապատասխան կառույցներից ընտրվեցին փորձագետներ՝ հաշվի առնելով որոշակի օբյեկտիվ չափանիշներ՝ փորձը, պաշտոնական դիրքը, կրթությունը, ոլորտում ճանաչված լինելը:

Ուղեղների գրոհին մասնակցեց 18 փորձագետ: Հաշվի առնելով ողջ հետազոտության արդյունքում ստացված տվյալները՝ ուղեղների գրոհը կազմակերպվեց հիմնականում օրենսդրական դաշտի հետագա բարելավմանն ուղղված քայլերի, համապատասխան մեխանիզմների ստեղծման և համապատասխան ծրագրերի մշակման և իրականացման հարցերի քննարկման ուղղությամբ:

Ֆոկուս խմբերի կազմակերպում անչափահաս աշխատողների

մասնակցությամբ. Իրականացվել է 4 ֆոկուս խմբեր աշխատող երեխաների հետ, չնայած նախատեսված չէր: Աշխատող երեխաների հետ լրացուցիչ ֆոկուս խմբերի համար (4) մարզերն ընտրվել են տնային տնտեսությունների ուսումնասիրությունից հետո՝ կախված աշխատող երեխաների թվից: Լրացուցիչ ֆոկուս խմբերն իրականացվել են այն 4 մարզերում, որտեղ աշխատող երեխաների թիվը համեմատաբար մեծ է եղել (Վանաձոր, Շիրակ, Արմավիր, Արարատ): Յուրաքանչյուր ֆոկուս խմբում մասնակցել են 8-10 հարցվողներ:

Մարզերի ընտրություն. Վերոնշյալ մարզերը ընտրվել են՝ հաշվի առնելով քանակական հետազոտության տվյալները, (համաձայն այն բանի, թե ո՞ր մարզերում են առավել շատ հանդիպում աշխատող երեխաներ):

Երեխաների ընտրություն: Քանակական հարցման արդյունքում աշխատող երեխաների ցանկը կազմվել է յուրաքանչյուր ընտրված մարզի համար: Երեխաների տվյալները առանձնացվել են ըստ նրանց տնտեսությունում ընդգրկման ձևերի: Ֆոկուս խմբերում ընդգրկվել են 8 երեխաներ՝

պատահական ընտրության սկզբունքով՝ աշխատելով ապահովել նրանց աշխատանքի ոլորտների ներկայացուցչականությունը:

Տնային տնտեսություններում կատարված հարցումների արդյունքներն օգտագործելով՝ ընտրվել են 23 աշխատող երեխաներ, որոնց դեպքերն առանձին ուսումնասիրվել են դեպքի ուսումնասիրման մեթոդով (նրանց սոցիալական պատմություններից առանձին դրվագներ ներկայացված են հաշվետվության մեջ):

2.3. Տեղեկատվության ստացման մեթոդները

Ծրագրի իրականացման առաջին փուլում ուսումնասիրվել են երեխաների աշխատանքին վերաբերող հետևյալ փաստաթղթերը.

ա) երեխաների աշխատանքը կարգավորող ՀՀ օրենսդրական և նորմատիվ ակտերը,

բ) աշխատող երեխաներին վերաբերող առկա վիճակագրական տեղեկատվությունը,

գ) տարբեր կառույցների կողմից՝ պետական, հասարակական, միջազգային, աշխատող երեխաների վերաբերյալ արված հետազոտությունների հաշվետվությունները,

Այս ամենի արդյունքում հետազոտական խմբի մոտ որոշակի պատկերացում ձևավորվեց ՀՀ-ում աշխատող երեխաների խնդրի հրատապության և ուսումնասիրվածության վերաբերյալ, ինչպես նաև երևույթի տարածվածության, աշխարհագրության, այն պայմանավորող գործոնների վերաբերյալ:

Կիրառվել են նաև.

Քանակական մեթոդներ. (տնային տնտեսությունների և աշխատող երեխաների հարցումներ), որոնց արդյունքները ենթարկվել են մաթեմատիկական մշակման և

Որակական մեթոդներ. ազատ հարցազրույցներ գործատուների հետ, ֆոկլուս խմբեր մասնագետների հետ, տնային տնտեսություններում աշխատող երեխաների հարցումներ, որոնք թույլ են տվել բացահայտել երևույթը բնութագրող որակական ցուցանիշները:

2.3.1. Հետազոտության գործիքները

Հետազոտության դաշտային փուլի համար նախապատրաստվել են հետևյալ գործիքները.

* Տնտեսությունների ուսումնասիրության համար նախատեսված հարցազրույցի հարցաշարը

- * Աշխատող երեխաների համար նախատեսված հարցազրույցի հարցաշարը
- * Մասնագետների ֆոկուս խմբերի համար նախատեսված հարցաշարը
- * Գործատուների համար նախատեսված հարցման հարցաշարը (տես հավելվածներում)

Տեղեկատվության ստացման համար նախատեսված հետազոտական գործիքների պիտանիությունը ստուգվել է թռուցիկ հետազոտությունների միջոցով, ինչից հետո դրանք հղկվել են ու նախապատրաստվել հիմնական հետազոտության համար:

2.3.2. Հարցազրուցավարների և սուպերվիզորների ընտրությունն ու վերապատրաստումը. Հետազոտության դաշտային փուլն իրականացնելու համար հավաքագրվել ու հրահանգավորվել են 20 հարցազրուցավարներ: Փորձնական հարցազրույցներից հետո նրանց թվից ընտրություն է կատարվել (17):

Ընտրված հարցազրուցավարների և սուպերվիզորների համար հարցումից առաջ իրականացվել է վերապատրաստում հունիսի 17-20-ը (2 օր նվիրվել է տեսական խնդիրներին, 1 օր՝ գործնական, ծանոթություն հարցաշարին), և մեկ օր փորձարկումից առաջ տրամադրվել է պրակտիկ հմտությունների ուսուցմանը՝ հարցազրույց անցկացնելու, ընտրանքի և աշխատանքային կանոնների, ինչպես նաև հիմնական էթիկական կանոնների հետ:

2.3.3. Հետազոտության դաշտային փուլի կազմակերպում և մոնիթորինգ

Դաշտային փուլում հարցազրուցավարները խմբերով մեկնել են հանրապետության մարզերը և պլանավորված համամասնություններով նախապես ընտրված բնակավայրերում իրականացրել են հարցումները: Հարցումներն ընդգրկել են հանրապետության բոլոր մարզերը և Երևան քաղաքը:

Հարցազրուցավարների աշխատանքի որակը վերահսկելու նպատակով՝ նրանցից պահանջվել է հարցաթերթի վերջում նշել հարցվողի հեռախոսը: Վերահսկողները հարցազրուցավարների հետ միաժամանակ եղել են դաշտում՝ վերահսկելով հարցազրույցների ընթացքը: Նրանց խնդիրն է եղել նաև հարցման հաջորդ օրերին պատահական ընտրությամբ զանգահարել հարցվածներին, և ստուգել, արդյո՞ք հարցումը տեղի է ունեցել և հարցազրուցավարը անդրադարձել է բոլոր հարցերին: Դաշտ դուրս գալուց հետո թիմը մշտական կապի մեջ է եղել համակարգողի հետ: Նման վերահսկողությամբ հնարավոր է եղել ապահովել դաշտում հավաքվող

տեղեկատվության որակը:

Որակական հարցազրույցների սղագրությունները պատրաստվել և մշակվել են հարցաշարին համապատասխան: Այնուհետև ստեղծվել են յուրաքանչյուր մարզի համար նախնական հաշվետվություններ, որոնք հետագայում միավորվել են վերջնական հաշվետվության մեջ:

2.4. Տվյալների հավաքագրման աղբյուրները և վերլուծության մեթոդները

Քանակական հարցման (տնային տնտեսությունների ուսումնասիրություն) արդյունքում ստացված տվյալները մուտքագրվել են համակարգչի մեջ և մշակվել SPSS 14.0 համակարգչային ծրագրով: Տվյալների մշակումը իրականացվել է երկու փուլով: Առաջին փուլում մշակվել են միաչափ հաճախականությունների աղյուսակներ, այնուհետև անցկացվել է կորելյացիոն վերլուծություն՝ փոփոխականների միջև կախվածությունները ուսումնասիրելու համար: Դիտարկվել են հետևյալ կորելյացիոն կապերը՝ ա) բնակավայրի տիպի և երեխայի աշխատելու հավանականության; բ) երեխայի աշխատելու և կենսական (առողջություն, հանգիստ, կրթություն) գործունեության; դ) ընտանիքի եկամտի չափի և երեխաների ապրելակերպի, երեխաների աշխատելու փաստի և մնացած փոփոխականների միջև այլն:

Որակական հետազոտությունների (գործատուների հետ հարցազրույցներ, ֆոկլուս խմբեր, ուղեղների գրոհ) արդյունքում ստացված տեղեկատվությունը վերլուծվել է և ներկայացված է հաշվետվության մեջ:

Այսպիսով,

- Մեթոդաբանությամբ պլանավորված 1066 տնային տնտեսությունների ուսումնասիրությունները իրականացվել են նախատեսվածին համապատասխան:
- Իրականացվել է տնային տնտեսությունում աշխատող երեխաների հարցումներ (ընդամենը՝ 65):
- Գործատուների հետ նախատեսված 17 ազատ հարցազրույցների թիվը նույնությամբ պահպանվել է:
- Աշխատող երեխաների հետ խորին հարցազրույցներ նախատեսված չէին, բայց իրականացվել են 23-ը (2-ը ինքնասպանության դեպքեր էին):
- Երեխաների հետ աշխատող մասնագետների հետ նախատեսված էր 8 ֆոկլուս խումբ, իրականացվել է 9-ը և
- 1 ուղեղների գրոհ (ինչպես պլանավորված էր նախապես):
- Աշխատող երեխաների հետ ֆոկլուս խումբ նախատեսված չէր, սակայն իրականացվել է 4-ը:

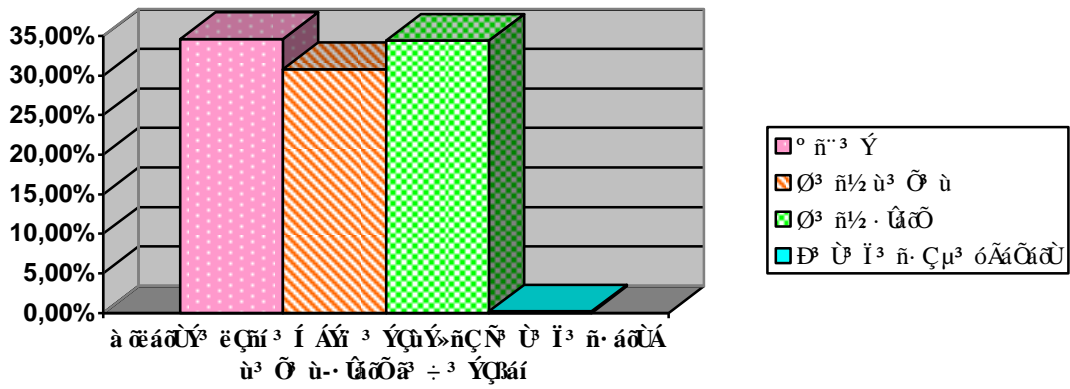
- Փորձագիտական հարցումներ նույնպես նախատեսված չէին, բայց իրականացվել է 10-ը:

Հարցվածների վերաբերյալ ամփոփ տեղեկատվությունը տես հավելված 4-ում:

Գլուխ 3. Հետազոտության տվյալների բնութագրերը

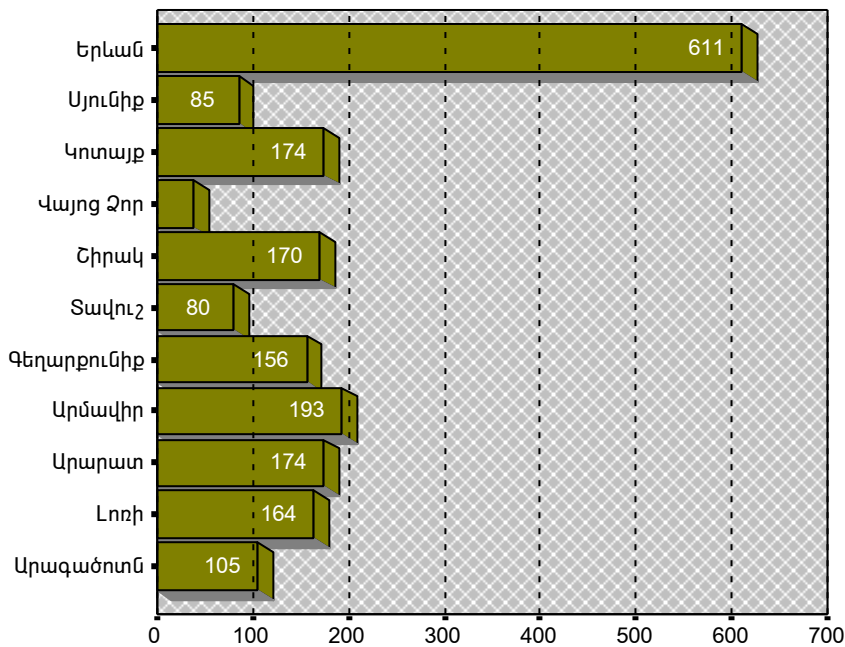
3.1 Ուսումնասիրված տնտեսությունների սոցիալ-ժողովրդագրական նկարագիրը Ուսումնասիրված ընտանիքների համակարգումը քաղաք-գյուղ չափանիշով այսպիսինն է (գծանկար 1).

Գծանկար 1. Ուսումնասիրված ընտանիքները՝ ըստ քաղաք-գյուղ չափանիշի

Գծանկար 2-ում ներկայացված է դիտարկված տնտեսություններում հայտնաբերված 7-18 տ. (չլրացած) երեխաների թվի (1946) բաշխումը ըստ մարզերի.

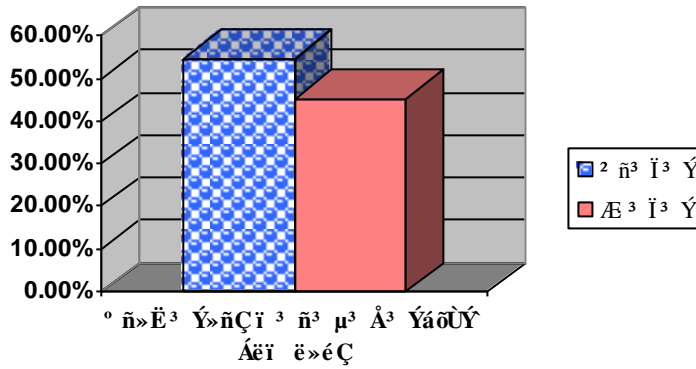
Գծանկար 2. Երեխաների թիվը ըստ մարզերի

7-17 երեխաների քանակը

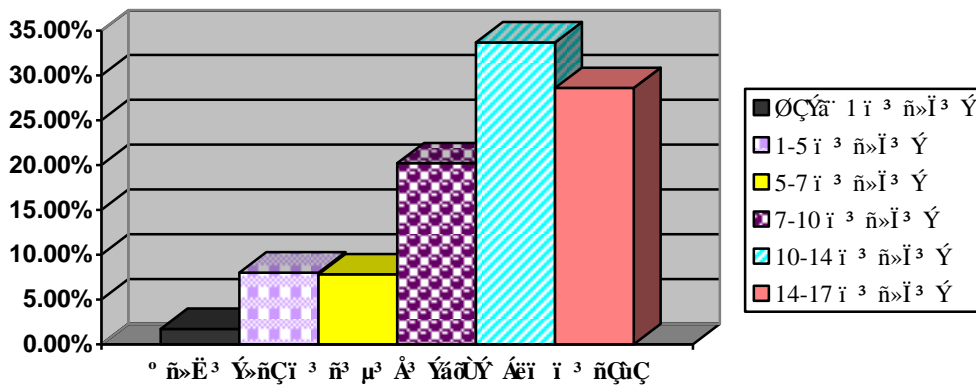
Ըստ սեռի, ուսումնասիրված երեխաների տարբաժանումն հետևյալն է (գծանկար 3).

Գծանկար 3. Երեխաների տարաբաժանումն՝ ըստ սեռի

Ըստ տարիքի, ուսումնասիրված ընտանիքներում երեխաների խումբը բաժանվում է այսպիսի տարիքային ենթախմբերի. (գծանկար 4).

Գծանկար 4. Երեխաների տարաբաժանումն՝ ըստ տարիքի

Ուսումնասիրված բոլոր երեխաների մեջ հաշմանդամները կազմել են 1.6 % և 1 %-ն էլ կազմել են փախստական երեխաները:

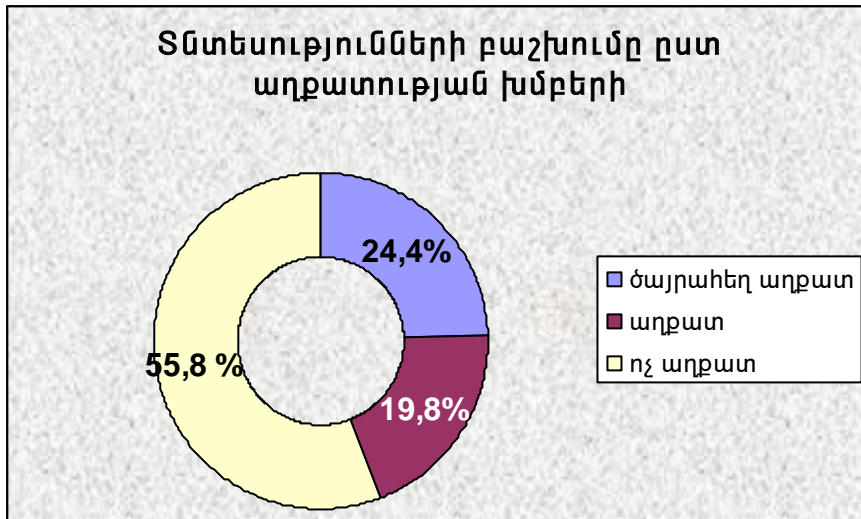
Ըստ ընտանիքի անդամների կազմի, 2 անդամից բաղկացած ընտանիքները կազմել են ընտրանքի 2,3%-ը, 3 անդամ ունեցող ընտանիքները՝ 9,09%-ը, համապատասխանաբար, 4 անդամ ունեցողները՝ 24.5%, 5 անդամից բաղկացածները՝ 26.07%, 6 անդամից՝ 26 %, 7 անդամից՝ 9.19% , 8 անդամից՝ 3.09% և 9-ը անդամից՝ 4.97%: (գծանկար 1, հավելված 3-ում)

Ուսումնասիրված տնտեսություններից 36.3 %-ում կա բարձրագույն կրթությամբ մեկ և ավելի անդամ: Տնտեսություններից 90 %-ում ապրում են մարդիկ, ում կրթական մակարդակը գտնվում է թերի բարձրագույնի և միջնակարգի միջև: Ավելի ցածր կրթական մակարդակ ունեցողները նույնպես մոտավորապես այդքան են կազմում, բայց նրանց ճնշող մեծամասնությունը երեխաներ են, ովքեր դեռ չեն հաճախում դպրոց կամ չեն հասցրել ավարտել իրենց ութամյա կրթությունը: Ընդհանուր առմամբ, հետազոտության ընթացքում

դիտարկված տնտեսություններում կրթական ֆոնը բավականին բարձր է, ինչը բարենպաստ նախադրյալ է երեխաների կրթական հաջող կարիերայի համար, եթե սոցիալական խոչընդոտները չխանգարեն:

Ըստ նյութական ապահովվածության չափանիշի, տնտեսությունները խմբավորվում են հետևյալ կերպ (գծանկար 5):

Գծանկար 5. Տնտեսությունների բաշխումը ըստ աղքատության խմբերի.

Աղքատության շեմը ընդունվել է 20.289 դրամ 1 անձի համար 1 ամսում⁹: Աղքատ են համարվել այն ընտանիքները, որոնց ծախսը ավելի պակաս էր, քան ընդունված աղքատության շեմն է: Ծայրահեղ աղքատ են համարվել այն ընտանիքները, որտեղ անդամները ծախսում են 1 ամսում 1 անձի համար 13.266 դրամից պակաս գումար:

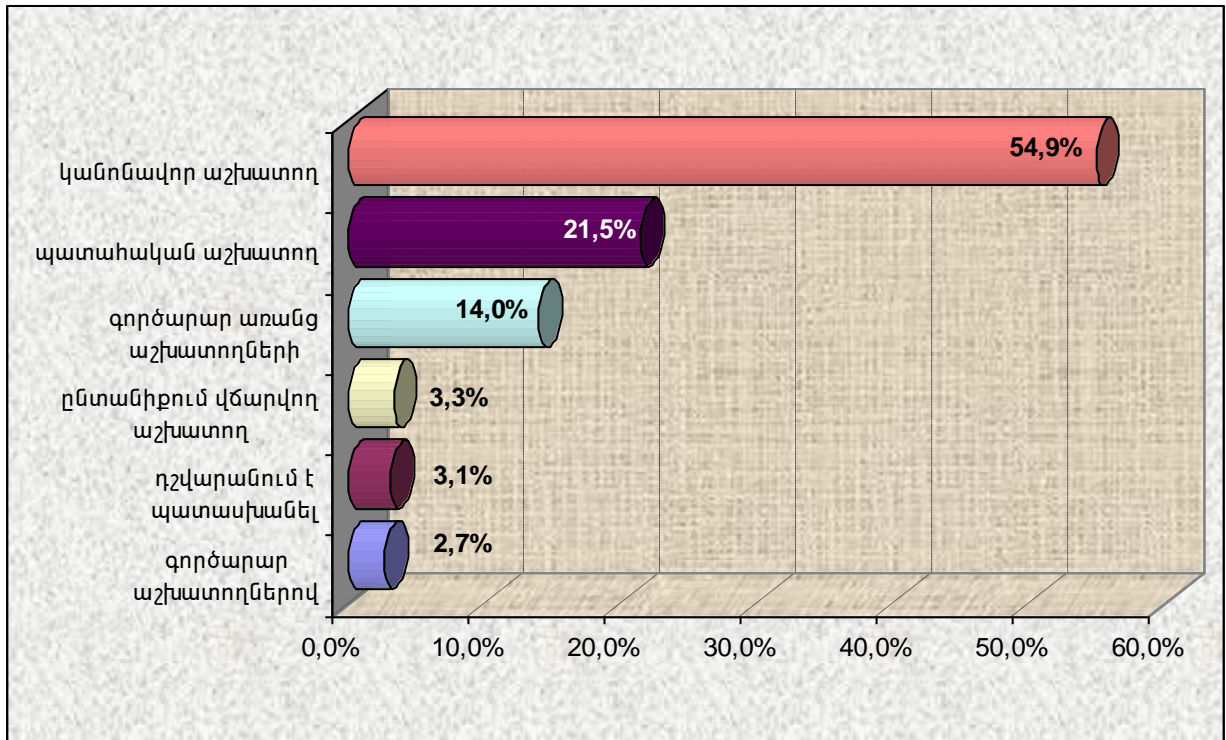
Դիտարկված տնտեսությունների 1/3-ից ավելի աղքատ են, ինչը ռիսկային է դարձնում այնտեղ մեծացող երեխաների խնամքի ու սոցիալականացման գործընթացները:

Դիտարկված տնտեսություններից 44 %-ում չկա գոնե մեկ անդամ, որ կանոնավոր վճարվող աշխատանք ունենա. միայն 36.7%-ում առկա է մեկ և 14.8%-ում՝ երկու կանոնավոր աշխատող (տես աղյուսակ 1, հավելված 2-ում):

Ընդ որում, ընտանիքում աշխատանք ունեցողների աշխատանքի բնույթը ունի գծանկար 6-ում ներկայացված տեսքը.

⁹ Աղբյուր՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2007:

Գծանկար 6. Ընտանիքի աշխատող անդամների բաշխումը ըստ աշխատանքի բնույթի

Այս ամենը փաստարկներ են այն վարկածի օգտին, որ տնտեսությունների մի մեծ խմբում երեխաները մեծ ռիսկի են ենթարկված, քանի որ այդ տնտեսությունները չունեն կայուն և բավարար ֆինանսական մուտքեր:

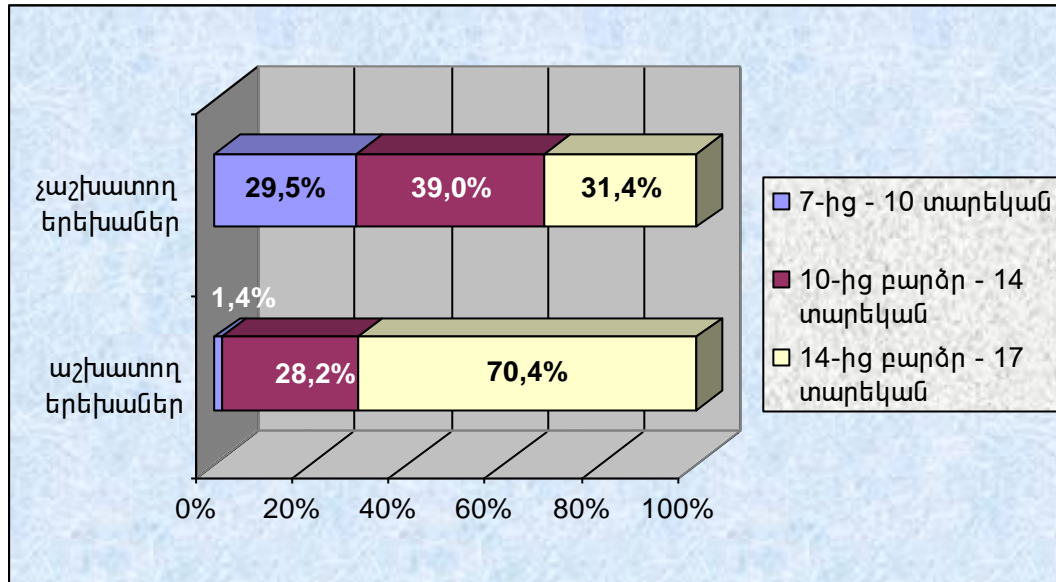
Աղյուսակ 2-ը վկայում է, որ ուսումնասիրված տնտեսություններից 65-ում հայտնաբերվել է առնվազն 1 աշխատող երեխա: Որոշ տնտեսություններում աշխատող երեխաների թիվը մեկից ավելին է, ընտրանքային համախմբության մեջ նրանց ընդհանուր թիվը կազմել է 71:

Աղյուսակ 2. Տնտեսությունների բաշխումը ըստ աշխատող երեխա ունենալու չափանիշի.

	Քանակը	%
Աշխատող երեխա ունեցող տնտեսություններ	65	6,1
Աշխատող երեխա չունեցող տնտեսություններ	1001	93,9
Ընդամենը	1066	100,0

Բոլոր երեխաների մեջ աշխատողների թիվը կազմում է 3.8 %: Նրանց 84.5 %-ը տղաներ են, 15.5 %-ը՝ աղջիկներ:

Գծանկար 7. Աշխատող և չաշխատող երեխաների տարիքային խմբերը

Աշխատող երեխաների 70,4%-ը 14-18տ. (չլրացած) տարիքային խմբում է, իսկ 28,2%-ը՝ 10-14տ., մինչդեռ 7-10տարեկան երեխաները կազմում են 1,4%-ը:

3.2 Երեխաների կենսապայմաններն ընտանիքում

Աղքատության այսօրվա չափերի պայմաններում շատ ընտանիքներում երեխաների խնամքն ու դաստիարակությունը վտանգված են, կրթական և առողջապահական ծառայությունների ստացումը՝ դժվարացած: Հարցվողները միանշանակ պնդում են, որ եթե պետության կողմից հայ ընտանիքը բավարար ուշադրության արժանանա, այսինքն՝ ծնողներն ունենան աշխատանք և անհրաժեշտության դեպքում բավարար աջակցություն, ապա այն (ընտանիքը) թույլ չի տա, որ երեխաների մոտ մանկության բնական ընթացքի խաթարման խնդիրներ առաջանան: Մշտական եկամուտ ունեն հարցվածների 53.9%, իսկ 51.4%՝ նպաստների և կենսաթոշակների հույսին է (տես հավելված 2-ում, աղյուսակ 2):

Երկրում գործող «Աղքատության ընտանեկան նպաստ» ծրագրի շրջանակներում պետության կողմից իրականացվող միջոցառումները բավարար չեն, որպեսզի ընտանիքը ի վիճակի լինի երեխաներին լիարժեք կերպով

պաշտպանել սոցիալական ռիսկերից:

Ըստ հետազոտության արդյունքների, ընտանիքների 69%-ը երբևէ չի օգտվել որևէ ծառայության աջակցությունից: Այս ընտանիքների թվում 4,3 %-ը ունի աշխատող երեխա:

Ուշագրավ փաստեր

«Նպաստով մի կերպ 6 անձով ապրում էինք: Ամուսինս սկսեց աշխատել, ընդամենը 40.000 դրամ էր ստանում, պահակություն էր անում, նպաստը դադարեցրեցին: Դրանից հետո 14տ և 15տ տղաներս ստիպված սկսեցին ծանր պարկեր քարշ տալ շինարարության վրա... : Ես էլ քաղհան եմ անում ուրիշի դաշտերում, աղջիկներս էլ եմ օգնում, ուրիշ ինչպես ապրենք, էլ ինչպե՞ս դպրոց գնան... » Աշխատող երեխաների մայր

Կարելի է հետևություն անել, որ ընտանիքի բարեկեցության չլուծված խնդրի հետևանքներից մեկն էլ երեխաների՝ աշխատանքում վաղ ներգրավումն է, մինչդեռ աղքատության ընտանեկան նպաստի համակարգի համար ընտանիքում անչափահաս աշխատող ունենալու հանգամանքը հատուկ դիտարկման առարկա չէ:

Հետևաբար, ընտանիքի նյութական ապահովվածության մակարդակը և երեխաների՝ աշխատանքում վաղ ներգրավվելու հանգամանքը գտնվում են միմյանց հետ ուղղակի առնչության մեջ:

Ուսումնասիրության ընթացքում պարզվեց, որ բացի ֆինանսական խնդիրներից հանրապետության որոշ համայնքներում առկա են նաև կենսաապահովման այլ կարևոր խնդիրներ՝ ենթակառուցվածքների անբավարարություն, խմելու, ոռոգման ջրի, ճանապարհների բացակայություն: Սա էականորեն դժվարացնում է եկամուտ ստանալու հնարավորությունը, երեխաների խնամքը, որոշակիորեն մեծացնում առողջության պահպանման առկա ռիսկը: Հատկապես ակնառու էին բնակարանային պայմանների և սննդի անբավարարության խնդիրները.

Ուշագրավ Փաստեր

Աշխատող երեխայի ընտանիքի բնակարանը չուներ լոգարան, զուգարան, իսկ պատուհանները ապակիներ չունեին: Երեխաների տատիկն ասաց, որ շատ վատ են սնվում և օրերով միայն թեյ են խմում, (հատկապես ինքն ու փոքր թոռը) մյուս 2 թոռներն ու տղան դրսում էլի մի բան ուտում են, օրինակ, հարևան սրճարանում աշխատող թոռը երբեմն-երբեմն նրանց սննդով ապահովում է: Կապան

Ընդ որում, բնակարանով անապահովվածության խնդիր կար ոչ միայն օբյեկտիվ պատճառներով (երկրաշարժի գոտում՝ Շիրակ, Լոռի, սողանքների

գոտում՝ Տավուշ, Կապան և այլն) այլ նաև սուբյեկտիվ պատճառներով ունեցած բնակարանների վաճառք կարիքից կամ անհեռատեսությունից դրդված, երկար ժամանակ վերանորոգելու հնարավորություն չունենալու պատճառով ունեցած բնակարանային պայմանների վատթարացում և այլն:

3.3 Երեխաների կրթությունը

Երեխաների կրթության կազմակերպման հարցերում առաջ են եկել դժվարություններ: Որոշ համայնքներում հանրակրթությունը (մասնավորապես միջնակարգ) դժվարամատչելի է դարձել երեխաների համար. համայնքում դպրոցի բացակայություն, համապատասխան դասարանի համալրման հետ կապված դժվարություններ (տարիքային խառը դասարան), հարևան համայնքի դպրոց գնալ-գալու հետ կապված դժվարություններ, տրանսպորտային և այլ լրացուցիչ ծախսեր: Դպրոցի հետ կապված դժվարությունների մի մասը կապված է ընտանիքների նյութական ապահովվածության հետ: Այն դեպքում, երբ գյուղում դպրոցները և դասարանները անհրաժեշտ թվով երեխաներով համալրելու խնդիր կա (որը գնալով սրվում է) աշակերտները ստիպված են լինում կրթությունը շարունակել հարևան համայնքում գտնվող դպրոցներում (ինչը կապված է ֆինանսական և տրանսպորտային խնդիրների հետ), կամ էլ առհասարակ հրաժարվում են ուսումը շարունակելու մտքից: Որոշ գյուղերում հանդիպել են այնպիսի իրավիճակներ, երբ միջնակարգ դպրոցները վերափոխվում են ութամյա տիպի: Կան համայնքներ, որտեղ երեխաների փոքր քանակի պատճառով չեն կազմավորվում նույնիսկ առաջին դասարաններ, իսկ ցածր դասարանները միացվում են¹⁰: Կա նաև կադրերի խնդիր. հիմնականում երիտասարդ ընտանիքները հեռանում են գյուղից, և դպրոցում դասավանդելու համար գյուղը չունի համապատասխան մասնագետներ:

Ֆոկուս խմբերի որոշ մասնակիցների հավաստմամբ, կրթության շարունակման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են գյուղաբնակ և որոշ քաղաքաբնակ երեխաների համար: Կրթական հաստատությունների կենտրոնացվածությունը մայրաքաղաքում և որոշ քաղաքներում էականորեն դժվարացնում է մյուս բնակավայրերի երեխաների գործը: Որոշ մարզերում, օրինակ Վայոց Ձորի ԲՈՒՀ-ական կրթություն ստանալու

¹⁰ Օրինակ, Չինչինում հետազոտվող ընտանիքում երեխան պետք է գնար առաջին դասարան, սակայն ինքը միակն էր գյուղում և դասարան չէր բացվում:

հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են, սահմանափակ են նաև նման կրթությամբ աշխատանք գտնելու հնարավորությունները:

Հարցման ժամանակ ընտանիքներում հայտնաբերված և աշխատող, և չաշխատող երեխաների մոտավորապես 78 %-ը դպրոցական էր:

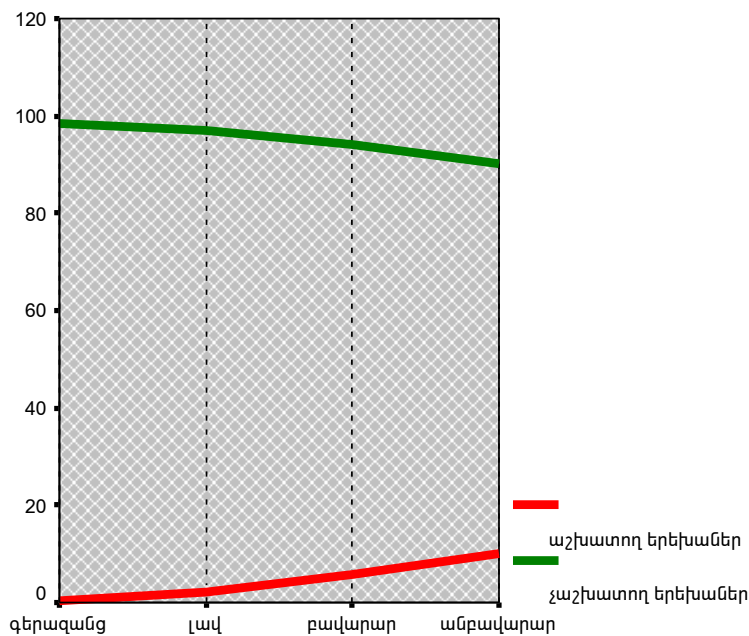
Աղյուսակ 3. Աշխատող և չաշխատող երեխաների հաճախած կրթական հաստատությունները

	Ներկայումս ի՞նչ կրթական հաստատություն է հաճախում	աշխատող %	չաշխատող %	Ընդհանուր %
1	Քոլեջ/ուսումնարան	9,8	4,0	4,1
2	Հանրակրթական դպրոց	85,4	92,3	92,1
3	Հատուկ դպրոց	2,4	1,3	1,3
4	ԲՈՒՀ	2,4	2,3	2,3
	Պատասխան չկա	0	0,2	0,2

Այս աղյուսակի տվյալները վկայում են, որ հարցման պահին և՛ աշխատող, և՛ չաշխատող երեխաների ճնշող մեծամասնությունը հանրակրթական դպրոց է հաճախում: Աշխատող երեխաների 9.8 %-ը (ի տարբերություն չաշխատողների 4 %-ի) հաճախում էր միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություն: Ինչ վերաբերում է դպրոցական երեխաների ուսման առաջադիմությանը, ապա այս առումով վիճակն այնքան էլ բարվոք չէ: Նախ այսօր այն ընտանիքներում, որտեղ երեխայի կենսական պլանների առումով կա բուհական կրթության ստացման մտադրություն, ընտանիքը երեխայի փոքր տարիքից սկսում է աշխատել այդ ուղղությամբ՝ բեռը հիմնականում վերցնելով դպրոցի ուսերից (ինտենսիվ հետևելով դասերի պատրաստմանը, վարձելով դասուսույցներ և այլն): Ընտանիքը հույսը չի դնում դպրոցի վրա և դպրոցն էլ, կարծես, իրեն ազատել է նման պատասխանատվությունից: Ավելին, որոշ դեպքերում դպրոցների անձնակազմերը աչք են փակում երեխաների բացակայությունների վրա, երբ դրանք դասուսույցների մոտ պարապելու հետևանք են: Յոթ տարեկանից բարձր տարիքի երեխաների միայն 8.4 % է նշում, որ մասնագիտական կրթություն ունի կամ էլ ստանում է: Նշված տարիքի երեխաների 21.1 %-ը ստանում է բարձրագույն կրթություն, 11.2 %-ը՝ միջնակարգ-մասնագիտական, 65.2 %-ը միջնակարգ և ութամյա: Գծանկար 8-ում ներկայացված է

առաջադիմության պատկերը աշխատող և չաշխատող երեխաների համար:

Գծանկար 8. Կիսամյակում առաջադիմությունը աշխատող և չաշխատող երեխաների համար

Աշխատող երեխայի ուսման որակի ստացված պատկերը բացատրվում է կրթության արժեզրկման պայմաններում նրանց խրոնիկական հոգնածության, ետ մնալու և այլ խնդիրներով: Ըստ այդմ, աշխատող և չաշխատող երեխաների առաջիկա պլանների համեմատությունը վկայում է որոշ տարբերությունների մասին (աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4. Աշխատող և չաշխատող երեխաների պլանները առաջիկա 3 տարիների համար

Երեխաների պլաններն առաջիկա 3 տարիների համար	աշխատող %	չաշխատող %	ընդհանուր %
Աշխատել	30,0	2,5	3,5
Շարունակել ուսումը	44,3	90,9	89,2
Մեկնել բանակ	18,6	2,9	3,5
Մեկնել արտասահման	4,3	0,4	0,5
Ամուսնանալ	0	0,7	0,7
Հստակ պլաններ չկան	0	1,1	1,1
Որևէ արհեստ սովորել	0	0,1	0,1
Այլ	2,9	0,7	8
Դժվարանում է պատասխանել	0	0,1	0,1
Ընդամենը	100,0	100,0	100,0

Չաշխատող երեխաների ճնշող մեծամասնությունն ունի ուսման շարունակման պլան, այն դեպքում, երբ աշխատող երեխաների՝ միայն 44 %-ը: Չաշխատողների ընդամենը 2.5 %-ն ունի առաջիկա երեք տարում աշխատանքի տեղավորվելու պլան: Աշխատող երեխաները առաջիկայում նույնպես հակված չեն իրենց այդ գործունեությունը փոխել կրթական գործունեությամբ: Համենայն դեպս, նրանց 30 %-ը մտադիր է աշխատել, իսկ մի մասն էլ սպասում է բանակ մեկնելուն: Երկու խմբի մոտ էլ կան արտասահման մեկնելու հետ կապված պլաններ:

Ուսումնասիրության ընթացքում պարզվեց, որ շատ են դեպքերը, երբ ընտանիքի սուղ ֆինանսական վիճակի պատճառով երեխաները ստիպված են լինում հաճախել գիշերօթիկ կամ հատուկ հանրակրթական դպրոցներ: Որոշ գիշերօթիկ դպրոցների՝ խնամքի կենտրոնների վերջին շրջանում վերափոխման հետևանքով կան ծնողներ, որ նախընտրում են ընդհատել երեխաների կրթությանը: Այդ երեխաների մեծ մասը ստիպված է լինում աշխատել ընտանիքը պահելու համար՝ կրթությունը թողնելով անավարտ: Նման շրջադարձը գիշերօթիկ դպրոցի համեմատաբար թեթև ուսման ծրագրից հանրակրթականին անցնելու դժվարության, որոշ նյութական երաշխիքների կրճատման, տրանսպորտային ծախսերի ավելացման և, վերջապես, կրթության չկարևորման հետ:

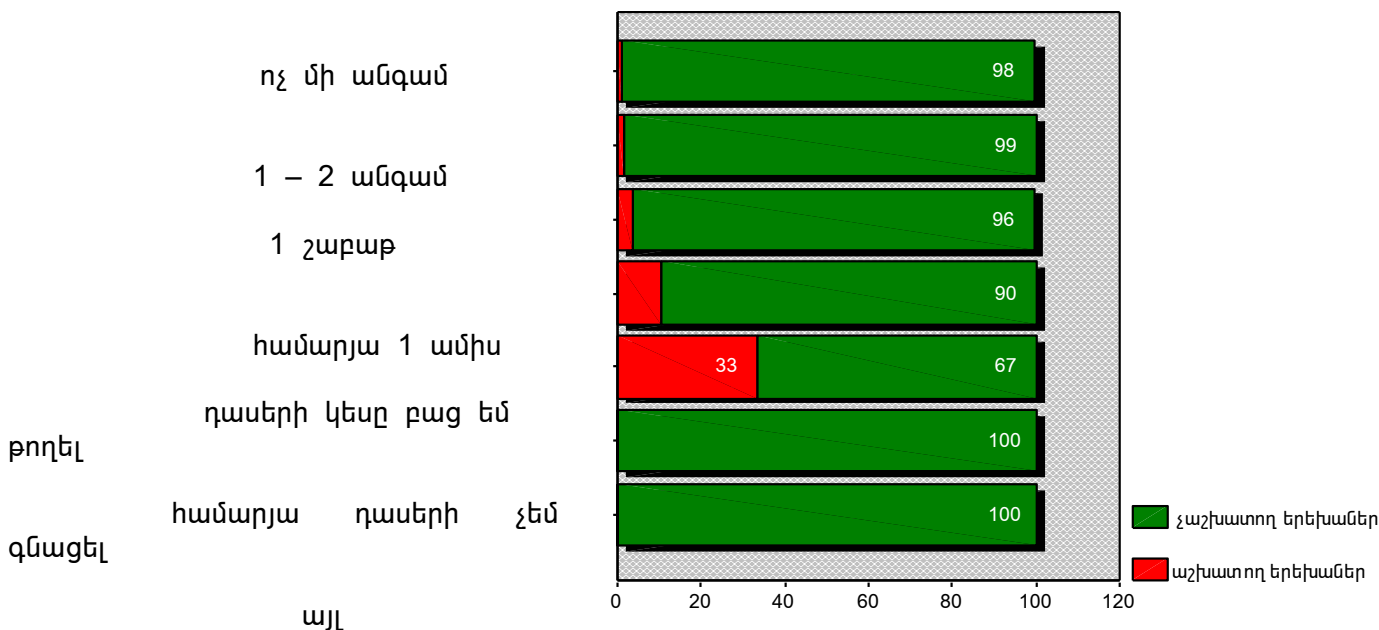
...Երեխաներս չունեն մտավոր խնդիրներ, պարզապես գումար չունենալու պատճառով նրանք հաճախում էին գիշերօթիկ դպրոց, որովհետև այնտեղ սնվում էին, բացի դրանից, ստանում են անվճար գրեմական պարագաներ և դասագրքեր ու տեղում էլ սովորում էին: Իսկ հիմա իմաստը չկա, որ մնան այնտեղ, ավելի լավ է գան ու ինձ օգնեն... Վանաձոր, աշխատող երեխաների ծնող

Երեխաների կրթությունն ու դաստիարակությունը էապես տուժում են բացակայությունների պատճառով: Հետազոտության տվյալները հաստատում են, որ դպրոց հաճախող երեխաների բացակայությունները սովորական երևույթ են. մոտ 20 %-ի մոտ բացակայությունները տևել են մեկ շաբաթ և ավելի (Տես հավելված 2, աղյուսակ 11): Սակայն պետք է հիշել, որ երբեմն բացակայությունները (ոչ առողջական պատճառով) տեղի են ունենում ծնողների թույլտվությամբ և համաձայնությամբ (համարելով, որ դպրոց չհաճախելը մեծ կորուստ չէ): Այս երևույթը պրակտիկապես անվերահսկելի է, իսկ միջամտությունները՝ անարդյունավետ քանի որ դպրոցը հեղինակագրկվել է ծնողների աչքում, իսկ կենսամիջոցների հայթայթումը՝ դժվարացել: Ահա ինչու, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ընտրություն կատարել երեխային դպրոց ուղարկելու, թեև տնտեսությունում որևէ հանձնարարություն տալու միջև, նրանք նախընտրում են վերջինը:

Քրեական օրենսգրքի 176-րդ հոդվածով երեխայի դաստիարակության կամ ուսման պարտականությունները չկատարող, մասնավորապես երեխայի՝ դասերից բացակայությունները չվերահսկող կամ թերի կատարող ծնողը ենթարկվում է դատական պատասխանատվության: Այս տարի վարչական տուգանքներ ենք կիրառել 6 դեպքում՝ 1000-ական դրամ), սակայն այդ միջամտությունները արդյունք չեն տվել: Սասնագետների հետ ֆոկլուս խոսմք, Երևան

Հետաքրքրական է, որ դասերից մեծաթիվ բացակայությունները վերաբերում են ինչպես աշխատող, այնպես էլ չաշխատող երեխաներին: Այսպիսով, կրթության ընդհանուր արժեզրկման միտում է նկատվում (տես գծանկար 9):

Գծանկար 9. Կիսամյակում բացակայությունների քանակը աշխատող և չաշխատող երեխաների համար

Աշխատող երեխան դպրոցում բացակա չի ստանում, անգամ այն դեպքում, երբ նա դպրոց չի հաճախում մեկ ամիս և ավելի¹¹: Ինչպես նշեցին երեխաների հետ աշխատող մասնագետները, դասահաճախումները աշնան սկզբին պրոբլեմատիկ են: Հատկապես գյուղական համայնքներում այս երևույթը շատ ակնառու է, դա կապված է բերքահավաքի հետ, որին երեխաները լայնորեն մասնակցում են:

Կան երեխաներ, որոնք օգնում են սեփական ընտանիքին, սակայն մեծ թիվ են կազմում նաև այն երեխաները, որոնք բերքահավաքի ժամանակ աշխատում են ուրիշների մոտ՝ դրա դիմաց ստանալով որևէ փոխհատուցում (հիմնականում բնամթերքով): Խնդիրը կայանում է նրանում, որ որոշ երեխաներ բացակայում են դասերից ոչ միայն բերքահավաքի ժամանակ, այլ առհասարակ, ուսումը չեն շարունակում՝ ընտանիքներին օգնելու նպատակով:

«...ոչ թե չեն ուզում սովորել, այլ չեն հասցնում, քանի որ աշխատում են և աշխատանքս ծանր է»: 5-րդ դասարանից կրթությունը ընդհատած երեխա, Կոտայք

Աղյուսակ 5-ը փաստում է, որ կան կրթությունից դուրս մնացող երեխաներ՝ պատճառները բազմազան են, մասնավորապես, դպրոց չհաճախող երեխաների 6.1 %-ի համար դպրոց չհաճախելու պատճառը սոցիալական է:

Աղյուսակ 5. Երեխաների դպրոց չհաճախելու հիմնական պատճառները

Դպրոց չհաճախելու հիմնական պատճառները	թիվը	%
Դպրոցը ավարտել է	190	82,3
Ընտանիքը ի վիճակի չէ հոգալու դպրոցի ծախսերը	14	6,1
Ի վիճակի չէ կրթական ծրագիրը հաղթահարել	7	3,0
Հետաքրքրված չէ ուսումով	6	2,6
Տարիքը փոքր է	6	2,6
Հաշմանդամությունը	5	2,2
Ընտանիքը դպրոցը չի արժեորվում	3	1,3
Աշխատում է վճարի դիմաց/ ընտանեկան բիզնեսում/ Ֆերմայում	3	1,3
Օգնում է տնտեսության աշխատանքներում	3	1,3
Հիվանդությունը	1	4
Այլ	3	1,3
Պատասխան չկա	5	2,2
Ընդամենը	231	100

Աշխատող երեխաների մասնակցությամբ իրականացված ֆոկլուս խմբերը վկայում են, որ աշխատող երեխաների մեծ մասը դպրոցը թողել են

¹¹... Իսկ դպրոցի տնօրենը կամ ուսուցիչը հաճախ դրա մասին չեն իրազեկում համապատասխան մարմիններին-(ֆոկլուս խումբ մասնագետների հետ)

